

Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje

Kaj mora vedeti izobraževalec starejših? Sodobna podoba starosti in položaj starejših v družbi

DUŠANA FINDEISEN, NIVES LIČEN, ANA KRAJNC, ALIJANA ŠANTEJ

Učno gradivo za izobraževalce starejših

Julij 2017

Učno gradivo smo razvili s sofinanciranjem Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport RS.

Kazalo vsebine

UVOD	1
I. KAJ SE DOGAJA S STAROSTJO IN STAREJŠIMI V SODOBNI DRUŽBI SPREMEMB?	2
1.1 Staranje prebivalstva kot največja prebivalstvena sprememba	
1.2 Skupine starejših in izobraževanje	
1.3 Izobraževanje starejših in dejavna starost	
1.4 Kompetence v sodobni družbi	
1.5 Ni vseživljenjskega izobraževanja brez izobraževanja starejših	
1.6 Vrednote, nosilci in oblike izobraževanja starejših odraslih	
1.7 Univerza za tretje življenjsko obdobje kot oblika in model neformalnega izobraževanja	
II. ZNAČILNOSTI IZOBRAŽEVANJA STAREJŠIH	17
2.1 Socialne in psihološke spremembe v starosti	
2.2 Kognitivne potrebe	
2.3 Potreba po življenjski napetosti in občutenju živosti	
2.4 Potreba po odnosih	
2.5 Potreba po pripadnosti in ljubezni ter skupnih vrstniških vrednotah	
2.6 Potreba po dosežkih in priznanju	
III. ZA ALI PROTI SREBRNI EKONOMIJI? ZA DRUGAČEN SODOBNEJŠI POLOŽAJ STAREJŠIH	24
3.1 Opredelitev in politični okvir srebrne ekonomije	
3.2 Koncept srebrne ekonomije	
3.3 Starizem in družbena nepravičnost preprečujeta ustrežnejšo konceptualizacijo in prakso srebrne ekonomije	
2.4. Iz kakšnega stanja izhajamo?	
IV. RAZVOJ SLOVENSKE UNIVERZE ZA TRETJE ŽIVLJENJSKO OBDOBJE Z VIDIKA ODZIVANJA NA DRUŽBO – OD MEDIKALIZIRANE DO SODOBNE STAROSTI	34
4.1 Začetki oblikovanja podobe dejavnega staranja pri nas	
4.2 Odnos do starosti, starejših in njihovega izobraževanja	
4.3 Začetki izobraževanja starejših so bili v Centru za tuje jezike v Ljubljani	
4.4 Univerza temelji na prostovoljstvu, demokratičnosti, odgovornosti in vzajemnem sodelovanju	
4.5 Prihodnja univerza se je razvijala, še preden je bila uradno ustanovljena	
4.6 Po uradni ustanovitvi leta 1986	
4.7 Slovenska univerza danes	
LITERATURA IN VIRI	48

UVOD

To učno gradivo smo pripravili za izobraževanje vodij in mentorjev na področju izobraževanja starejših odraslih, tistih starejših, ki se znajdejo med delom, upokojitvijo in starostjo, torej v času, ki smo ga nekoč imenovali tretje življenjsko obdobje. Danes to poimenovanje ne ustreza več. Upokojitvena starost se je pomaknila navzgor v vseh evropskih državah. Življenje se ne deli več na jasno začrtana obdobja. Gre bolj za stanja, ki se pojavijo v različnih obdobjih življenja. Vsakdo se lahko znajde med delom, izobraževanjem in prostim časom, ne glede na starostno obdobje.

V času po upokojitvi ljudje v poznejših letih življenja opravljajo plačano delo, se izobražujejo, se (občasno) vračajo na trg dela, delajo prostovoljno. Temu botruje ne le zgolj evolucija družbe, prehod iz moderne v post-moderno, spremenjeni način proizvodnje, prehod iz tradicionalnega kapitalizma v »turbo kapitalizem«. Oblike solidarnosti naj bi bile danes vse bolj prepuščene trgu. Vendar nekaj vemo: demokratičnih razmerij na trgu pač ni mogoče doseči. Sodobnemu svetu vladajo finančni trgi. Država se umika. Marsikaj zgublamo. A prav ničesar ni moč zgubiti, ne da bi se v prazen prostor vdelo nekaj novega. Živimo v izjemno zanimivem obdobju rojevanja novih oblik solidarnosti, morda tudi novih oblik socialne države, ki se razvije v začetku dvajsetega stoletja.

Danes se spreminja status socialne države, tiste, ki je včasih, v industrijskem obdobju, v začetku 20. st. ponujala kompenzacije delavcem (plačan dopust, zdravstveni, socialno varstveni sistem, izobraževanje), torej delavcem, ki so delali po strogih navodilih in pravilih, da niso mogli misliti, ustvarjati (fordizem, taylorizem). Bili so del na standardno delo naravnane mehanizma, ki je delavcem odvzel človečnost, zmožnost mišljenja in ustvarjanja. Danes pa so jim dani le cilji, pot do ciljev pa morajo poiskati sami, brez navodil. Biti morajo odzivni, se zmožni povezovati itd. V ta namen je potrebno novo znanje.

Starejši so del te družbe, ki temelji na znanju. Učiti se morajo nenehno, tako kot vse druge generacije, a tudi sprejemati odločitve, presojeti, sodelovati v svoje dobro in dobro skupnosti. Vrhu tega živimo v starajoči se družbi/ dolgoživi družbi, v kateri starejši morajo vedeti, kaj želijo in kaj potrebujejo, kdo so. To je pogoj, da so neodvisni.

Današnji čas je čas, ko nastajajo nove oblike solidarnosti navadno na natanko določenem ozemlju. Tudi druge prebivalstvene spremembe (staranje delovne sile, manjšanje obsega delovne sile, migracije) oblikujejo položaj starejših in starosti. Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje se je zmeraj odzivala na družbene spremembe. Ves čas pa je imela pred očmi dejavno staranje in spreminjanje položaja starejših.

Medgeneracijsko učenje na univerzi za tretje življenjsko obdobje

I. KAJ SE DOGAJA S STAROSTJO IN STAREJŠIMI V SODOBNI DRUŽBI SPREMEMB?

V Sloveniji in drugod je v zadnjih desetletjih prišlo do številnih družbenih prekinitev in posledično do vseh vrst neenakosti. Gre za ekonomsko neenakost, neenakost regij, urbano neenakost, neenakost spolov, neenakost po starosti. Sleherni družbeni sistem teži, da znova doseže ravnovesje, kadar se njegovo ravnovesje omaje in tako bo k novemu ravnovesju težila tudi starajoča se družba. Starajoča se družba, radi jo tako imenujemo, toda ali jo razumemo, ali smo pripravljeni na to, da v tej družbi iščemo nova medsebojna razmerja, ali vemo, kaj nam je storiti. Kaj nam je storiti na področju izobraževanja in dejavnega staranja? Pa tudi, kdo so starejši odrasli, ali jih razumemo in poznamo, kakšno izobraževanje potrebujejo?

1.1 Staranje prebivalstva kot največja prebivalstvena sprememba

Nekaj podatkov iz evropskih projekcij: do leta 2060 se število evropskih prebivalcev ne bo spremenilo, 500 milijonov nas bo. Bomo pa precej starejši. V letu 2008 je bilo starejših nad 65 let 17 % od navedenega števila, leta 2060 bo starejših bo projekcijah 30 %. Današnja srednja starost je 40 let, leta 2060 bo 48 let. Rodnost se zmanjšuje, priseljevanje tudi. Aktivnega prebivalstva bo manj, delovna sila se bo starala. Znanstveniki ne znajo dobro razložiti, zakaj.

Hipotez je veliko. Odgovora ni, a vse kaže na to, da je staranje prebivalstva nasledek dosežkov naše civilizacije (medicina, izobraženost, boljše življenjske okoliščine, pričakovana življenjska doba ob rojstvu, ki se povečuje za tri leta vsakih deset let).

Vzrok za staranje prebivalstva pa je lahko tudi *manjša rodnost*. Rodnost hitro pada v Italiji, najhitreje v pokrajini Liguriji. Upada v Grčiji, predvsem na severu. Otroci se ne rojevajo v dovoljšnjem številu na vzhodu Nemčije, kajti mlada dekleta se izseljujejo. Število prebivalcev se večja le v nekaterih pokrajinah, kjer je veliko priseljencev (v regijah Francije, Irske, ipd.).

V študiji »Prebivalstvena prihodnost Evrope« Stephen Kroener s sodelavci (Stephen Kroener in drugi, 2008) popiše svoje ugotovitve glede prebivalstvenih premikov v Evropi. Obravnava tudi Slovenijo. Dokaj verljivo. »Slovenija«, pravijo, je po dohodku na prebivalca prehitela Portugalsko. Tako Slovenija ni več država z nizkimi stroški dela, takšna, ki lahko ponudi »veliko številu pridnih rok za malo denarja«. Ti časi so minili. Na kaj se tedaj Slovenija lahko opre, če želi biti konkurenčna? Odgovor je jasen: na znanost, razvoj, izobraženost vseh svojih ljudi.¹ Za konkurenčnost Slovenije torej ni pomembno število otrok /to je stara paradigma/ in število pridnih rok, marveč so potrebni dobro izobraženi in ustvarjalni, zadovoljni ljudje, ki se bodo znali vključiti v skupnost. Za Slovenijo je pomembna izobraženost vseh segmentov njenega prebivalstva, pomembna je funkcionalna pismenost prebivalstva, pomembne so dobro razvite računalniške spretnosti vseh prebivalcev, če želimo vstopiti v e-gospodarstvo, e-komunikacijo, imeti e-upravo, če želimo večati število inovacij, ki nastanejo le tam, kjer se ljudje pogovarjajo in so na ta ali oni način med seboj povezani. Pomembni so izobraženi in v ekonomski in družbeni razvoj vključeni starejši.

Še pred tridesetimi leti je v industrijskih in socialističnih državah veljalo, da naj nekdo, ki je v pokoju, uživa zaslužen počitek. Alternativnih oblik življenja ni bilo. Danes pričakujemo - vsaj na deklarativni ravni je tako - da bo starejši delavec in upokojenec poskušal čim dlje ostati na trgu dela, vse bolj vemo, da je dobro, če se izobražuje, če dela prostovoljno ipd. Vprašanje pa je, če smo se ob teh spoznanjih pripravljani tudi vsi spreminjati: politiki, delodajalci, strokovnjaki vseh vrst, nenazadnje tudi izobraževalci odraslih? Kajti vsi več ali manj

¹ Generacije mladih marsičesa nimajo, kar so imele generacije pred njimi, imajo pa veliko več možnosti izobraževanja (Field, 2008).

razmišljamo iz preteklosti, ne iz sedanjosti ali celo prihodnosti. Starajoča se družba pa je tako obsežen pojav, da bo ta bistveno posegel v vse nas in vsa naša razmerja.

Ne smemo pozabiti, da je starost zmeraj vprašanje (tihega) dogovora v družbi, je družbeni konstrukt. Sleherna družba tako na svoj način konstruira starost in jo konstruira zmeraj znova, ji na novo določa meje, določa starostna obdobja in določa smisel življenjskim obdobjem (Guilemard, 1986). Tako se zdi, da je zdajšnja kriza politike starosti in staranja bolj kriza nekega kulturnega modela organizacije starostnih obdobj in je manj kriza javnih financ, kot nam pripovedujejo. Starejši imajo svoje potrebe in pričakovanja in predvsem imajo zmožnosti, ki jih družba potrebuje. Zmožnosti, ki jih z izobraževanjem velja ohranjati, razvijati in integrirati v družbeni in ekonomski razvoj.

Naslednje trditve je dobro imeti v mislih, ko bomo razmišljali o starajoči se družbi in o tem, kako se ob tem dejstvu spremeniti. (1) Staranje prebivalstva je civilizacijski dosežek, ne spodrseljaj, kot pravi Ana Krajnc.² (2) Staranje prebivalstva nas ne ogroža. (3) Staranje prebivalstva je priložnost za to, da se spremenimo, je priložnost za razvoj. V luči teh trditev sprejmimo podatke in projekcije. Staranje prebivalstva bi seveda bilo ogrožajoče in bi bilo težava, če ne bi pristali na številne in nujne spremembe.

Seveda pa leta 2060 starejši nad 65 let, torej 30 % prebivalstva, najverjetneje ne bodo mogli živeti kot obrobna in vzdrževana skupina (odvisna od solidarnostne pogodbe med generacijami, od zmožnosti in prispevkov mlajših generacij). Zato je potrebno spodbujati in omogočiti sodelovanje starejših v družbi tako v obliki smiselnega preživljanja prostega časa, v obliki izobraževanja, plačanega dela, prostovoljnega dela.³ Zanima nas torej dejavno staranje v najširšem pomenu besede.

Glede izobraževanja starejših odraslih in širše glede dejavnega staranja bi morali doseči:

- večjo osveščenost vseh skupin starejših, delodajalcev, svojcev, javnosti,
- večjo osveščenost in boljše znanje strokovnjakov vseh vrst in ustanov,

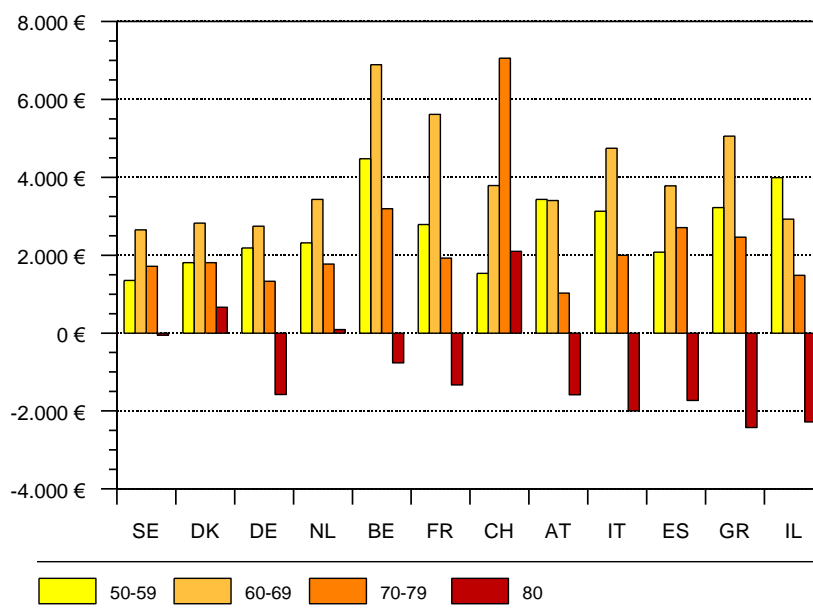
² Ana Krajnc na konferenci *Medgeneracijska solidarnost za družbe sožitja in socialne povezanosti*, Brdo, Slovenija, 27.–29. april 2008.

³ Dolgo je veljalo, da je prosti čas neizpodbitni dosežek sodobne družbe, a prosti čas ni zgolj dosežek in dobrina, ni zgolj pozitiven pojav. Prosti čas lahko vodi v jemanje mamil, alkoholizem, nezadovoljstvo, bolezni. To velja tudi za prosti čas upokojujencev; lahko postane dosežek ali vir degradacije njih samih in družbe.

- visokošolske programe za vzgojo strokovnjakov na področju starosti in staranja,
- mrežno povezovanje vsebinsko sorodnih nevladnih organizacij in javnih ustanov na področju starejših,
- raznolike nosilce izobraževanja starejših odraslih,
- razvoj izobraževalnih programov za vse skupine starejših,
- resnično vseživljenjsko učenje in izobraževanje,
- večjo predanost javnih občil vprašanjem v povezavi z dejavnim staranjem,
- k dejavnemu staranju naravnane nacionalne in lokalne politike starosti in staranja.

Starejši ne bodo obrobna družbena skupina, starejši bodo ostali vključeni v glavni tok družbenega dogajanja takrat, ko bodo imeli tudi enakovreden dostop do različnih virov: dela, zdravja, kulture in izobraževanja. Tedaj bodo starejši tudi polno integrirani v družbo in tedaj ne bo nevarnosti, da bi bili, pogojno rečeno, »v breme«. Pogojno, kajti raziskave so pokazale, da starejši v poprečju postanejo prejemniki pomoči okrog 80-tega leta starosti. Do takrat pa več dajejo drugim generacijam, kot prejemajo.⁴

Graf št. 1: Ravnesje transferov in podpore po starosti in po državah (Vir: Martin Kholi, European University Institute)

⁴ Martin Kholi: *Rethinking intergenerational solidarity in ageing societies*, Conference on Intergenerational Solidarity for Cohesive and Sustainable Societies, Brdo, Slovenia, April 27-29, 2008.

Od tega, koliko so starejši dejavni, premožni, izobraženi, delujoči, je v starajoči se družbi odvisno blagostanje vseh. V Flash Eurobarometru, v raziskavi o medgeneracijski solidarnosti pa je kljub temu dejstvu 14 % Evropejcev v starosti od 15 let do 64 let odgovorilo, da so starejši v breme družbi, v Sloveniji pa je tako odgovorilo kar 23 %.⁵ Kaj storiti, da tega zmotnega prepričanja ne bo? Izobraževanje in osveščanje imata pri tem pomembno vlogo.

1.2 Skupine starejših in izobraževanje

Pospešeno torej razmišljamo o izobraževanju starejših, vseh skupin starejših: starejših delavcev, onih pred upokojitvijo, onih v tretjem življenjskem obdobju, oseb v četrtem življenjskem obdobju ali stanju odvisnosti. Pri tem pa velja opozoriti na naslednje: odkar smo stopili v čas post-moderne družbe, se nekdanje tako pomembna in zaporedna življenjska obdobja (prvo, drugo, tretje, četrto) prekrivajo. To niso več kronološka časovna obdobja, so bolj stanja, v katerih se lahko znajdemo skozi življenje. Tako smo lahko večkrat v življenju v stanju tretjega življenjskega obdobja. Tedaj smo osvobojeni spon vsakdanjih delovnih urnikov in tedaj lahko iščemo vsebine za svoje življenje drugod, v kulturi, v izobraževanju. V stanju tretjega življenjskega obdobja so tako mlajši osipniki, mladi, ki med študijem »pavzirajo«, odrasli med dvema delovnimi pogodbama, ljudje po upokojitvi. To stanje osvobojenosti od dela, značilno za tretje življenjsko obdobje, lahko kmalu zamenja stanje zaposlenosti, značilno za drugo življenjsko obdobje. Ljudje v pokoju tako tudi delajo. V tej dinamiki so se danes znašli, ali se bodo znašli, mnogi, tudi starejši, ki niso več preprosto v pokoju, marveč so v prehodnem obdobju, imenovanem med delom, upokojitvijo in starostjo. V obdobju, ki traja v poprečju 20 let pri moških in 24 let pri ženskah.⁶

V vsem tem dolgem času starejši potrebujejo izobraževanje. Kakšno naj bo to izobraževanje, kakšni naj bodo izobraževalni programi, je odvisno od današnjih, pa tudi prihodnjih potreb udeležencev izobraževanja, pa tudi družbe. Načrtovalci programov naj pomislijo na to dejstvo. Programe narekujejo tudi motivi starejših udeležencev za izobraževanje. Velikokrat sledijo starim željam, ki jih niso mogli uresničiti. Pogosto se izkaže, da se za izobraževanje

⁵ Flash Eurobarometer 269 on Intergenerational Solidarity

⁶ Kako bodo v tem času zadovoljevali svoje potrebe, je odvisno od njih samih, njihovega partnerja, od njihove družine, lokalnega okolja in lokalnih politikov, od nacionalnega okolja in politikov.

odločijo celo na podlagi neuresničenih želja svojih prednikov. »Moj ded je umrl, ko mi je bilo pet let. Nisem ga dobro poznala, a vem, da je želel študirati psihologijo, pa ni mogel. Tudi jaz nisem mogla. Zato sem se zdaj odločila za psihologijo«. Ali pa: »vse življenje sem si želel, da bi lahko slikal. Zdaj se mi je ta želja uresničila«. Takšne so pogoste izjave starejših udeležencev izobraževanja.⁷ Na to, kakšni bodo programi, vpliva tudi naše poznavanje generacijskih značilnosti udeležencev izobraževanja; njihove skupne generacijske značilnosti na področju dela, kulture, dejavnega državljanstva, zavedanja skupnosti, na področju izkušenj z izobraževanjem in usposabljanjem. Analiza posameznih generacijskih značilnosti je namreč pomembna za razumevanje motivov, potreb, zanimanj, želja starejših in udeležbe starejših v izobraževanju. Potrebna je tudi za razumevanje njihovega učenja (Field in drugi, 2008). Izobraževalci, ki pripravljajo izobraževalne programe za starejše, vedo, da ni moč uporabiti že narejenih programov in jih »prilagoditi«. Programi nastajajo iz dobrega poznavanja starejših in družbe. Pri programiranju izobraževanja se moramo otresti vrste stereotipov o starejših in starosti.

V evropskem projektu IANUS smo pripravili Evropske smernice za izobraževanje starejših odraslih.⁸ Prva različica smernic, ki smo jih prispevali številni partnerji v projektu, je bila navaden skupek stereotipov o starejših ljudeh in o njihovem učenju: starejši so handikapirani, starejši so slabega zdravja, slabo slišijo, slabo vidijo, boli jih hrbtenica, zgubljajo spomin, ne zmorejo dolgotrajnega napora, spreminjajo se njihove nevrološke zmožnosti, starejši se slabše učijo. Ali pa tudi: starejši so dobri, mili, pripravljeni pomagati. Stereotipi torej! Izobraževalci starejših odraslih se moramo stereotipov otresti. To se bo zgodilo šele takrat, ko bomo starejše odrasle dobro poznali, v nasprotnem primeru pa bomo stereotipe nevede utrjevali.⁹

⁷ Monika Zalokar: Vpliv izobraževalne biografije na izobraževanje starejših odraslih : diplomsko delo, FF, Ljubljana, 2000

⁸ IANUS <http://www.ianuslp.com/>

⁹ Ob zagovoru magistrskega dela je mentorica zatrjevala, da je za njene starejše študente metoda, kjer gre za opis umetniških stvaritev primerna, metoda, ki stvaritve razlaga širše, z vidika referenčnih ved, pa ne. In kdo so bili njeni starejši študenti? Upokojeni zdravniki, pravniki itd.

Starejši odrasli niso homogena skupina.¹⁰ Niso homogena skupina, delavcev, potrošnikov, niso homogena skupina volivcev, niso homogena skupina učencev. Starejši odrasli, skupine starejših odraslih so različnih let, a to dejstvo ima silno majhen vpliv na to, kakšen bo izobraževalni program zanje, kaj si želijo z izobraževanjem doseči, in kako bo potekalo izobraževanje¹¹. Pač pa bo na vsebino, cilje in metode izobraževanja močno vplivalo to, kako je tekla in kako teče njihova življenjska pot, kakšne so njihove generacijske značilnosti, kateri starostni kohorti pripadajo¹², kakšen je njihov zdajšnji položaj v družbi, vplivalo bo katerega spola so, vplivalo bo njihovo zdravstveno stanje, njihov položaj v družini, vplivala bo stopnja njihovega plačanega ali prostovoljnega sodelovanja v družbi. Vse to bo pomembno, starost še najmanj.

1.3 Izobraževanje starejših in dejavna starost

Živimo v hitro spreminjajočem se svetu in ljudje se soočamo s spremembami in novostmi, na katere nismo bili pripravljeni. Stalnica današnjega sodobnega življenja so nenehne

¹⁰ Zanimivo je, da smo pripadnike obrobnih družbenih skupin zmeraj pripravljene obravnavati kot homogene družbene skupine.

¹¹ Srečujemo programe kot »Internet za starejše«, itd. Razumem, da obstaja »telovadba za starejše«, kajti telesna zmogljivost je v različnih življenjskih obdobjih različna, toda internet? Internet je zmeraj isti za vse starosti, le da ga uporabljamo v različne namene. Ti pa so pri vsakomur od nas različni.

¹² Elder (1975) poudari, da so razlike med kohortami največje, kadar smo izpostavljeni hitrim spremembam. Kohorte so tedaj povezane tako, da je »povezano njihovo socialno življenje«.

spremembe, ki zahtevajo stalno učenje, ki omogoča vsem generacijam dejavno in enakovredno vključenost v družbo. Izobraževanje starejših omogoča samozadostnost in dejavno starost, kar je pogoj za medgeneracijsko sodelovanje in s tem razbremenitev ostalih generacij. Družba je ena, zato moramo generacije obravnavati skupaj. Vsi živimo v isti družbi. Če se starejši ne naučijo živeti v novih razmerah, postanejo cokla razvoja celotne družbe.

Pri starejših ima izobraževanje več pomembnih funkcij. Služi za premagovanje socialne izločenosti po upokojitvi, vračanju v družbo in pridobivanju novega družbenega statusa. Daje podlago za nove dejavnosti kot je pridobivanje znanja za nadgradnjo dejavnosti nekdanje človekove stroke ali za povsem nove dejavnosti, ki so človeka vse življenje zanimala, a zanje ni imel možnosti, da jih udejanji. Novo znanje pripadnike vseh generacij (ne zgolj starejše) vpenja v družbeni razvoj, jim omogoča enakovredno vključenost. Računalniško izobraževanje in učenje tujih jezikov sta vrsti znanja, ki v izobraževanju starejših močno naraščata.

Znanje odpira vrata v dejavno starost. Ko se študenti vpisujejo na univerzo za tretje življenjsko obdobje, povedo, kaj bi radi znali. Hkrati razmišljajo, kaj bodo s tem znanjem počeli. Preverjajo, ali bo vpisan študijski program dovolj za uresničevanje njihovih potreb po novem znanju ali naj se vpišejo še v kak študijski krožek. Razvijanje dejavne starosti je za ljudi in državo preprosto, če zakonodaja sledi pravilu: »dovolite ljudem, da nadaljujejo svoje življenje«.

Največji šok ob upokojitvi, ko se ustavi delo in poveča socialna izločenost, doživijo moški. Moške smo vzgajali enostransko za službo in kariero. Po upokojitvi se jim zdi, kot da se jim je življenje ustavilo. Obstajajo velike razlike v socializaciji moških in žensk. Ženske vzgajamo za več socialnih vlog, služba je le ena od njihovih dejavnosti. Zato upokojitev pri njih ni tako velik šok kot pri moških, ki z upokojitvijo izgubijo svojo poklicno identiteto.

Delovna pasivnost in socialna izločenost človeka razžirajo postopoma. Za nekaj mesecev po upokojitvi ima človek še zalogo čustev iz prejšnjih odnosov v službi in ohranja čustveno ravnotežje. Značilna čustvena kriza nastane v tretjem ali četrtem mesecu po upokojitvi. Kako se iz nje izkoptati? Upokojenci si poskušajo iz krize pomagati na razne načine. Včasih ti poskusi izpadejo povsem nerazumni za okolje (preselitev v drug kraj, prodaja doma,

zapustitev doma, nenadna nesmiselna zapravljenost, konflikt z otrokovo družino, ločitev zakoncev itd.). Že prej smo omenili, da bi se upokojenci rešili iz te krize, če bi napravili to, kar zahteva človeška narava ne glede na starost: strukturirali svoj čas in dali vsebino svojemu življenju, razvili nove medosebne odnose ali stare obnovili in si postavljali nove cilje.

Družba še vedno ni napravila potrebnega socialnega razvoja, da bi premagala stereotip o starosti. Najprej ga bodo odpravili starejši sami z dejavno starostjo: vseživljenjskim izobraževanjem in vseživljenjskim delom. Pogoste so izjave, ko srečamo ljudi na javnih mestih: »Ni me več strah upokojitve. Sedaj vem, da bom takoj, ko se upokojim, prišla k vam na univerzo za tretje življenjsko obdobje. Morda tudi že kaj prej.« »Hvala. Ne veste, koliko ljudem ste pomagali. Kaj bi počela sama doma? Sedaj živim svoje najlepše življenjsko obdobje.« »Naša mama je kar zaživela, odkar hodi na univerzo. Ima svoje dejavnosti, zagnano se uči in ima svojo družbo.«

1.4 Kompetence v sodobni družbi

V današnjem življenju in delu postajajo bolj kot znanje odločilne temeljne lastnosti, tim. kompetence ljudi. Znanje namreč danes bolj kot kdajkoli hitro zastari. Za uspeh pa je poleg znanja potrebno še nekaj več. Osebnostne lastnosti so bolj trajne lastnosti človeka. Strokovnjaki so na osnovi mednarodnih raziskav odkrivali, kaj so osnovne kompetence sodobnega človeka v 21. stoletju. Sodobna informacijska družba zahteva od mladih, odraslih in starejših, da razvijejo temeljne kompetence, ki jim omogočajo:

- samostojno *učiti se*, biti sposoben voditi svoje izobraževanje,
- znati *komunicirati*; verbalno in neverbalno, ustno in pisno ter poznati IKT,
- znati se *samostojno, hitro in pravilno odločati* in *sprejemati odgovornosti za svoje odločitve*,
- biti sposoben uravnavati *medosebne odnose*.

Naučiti *učiti se* je danes ena od osnovnih kompetenc ljudi. Napačno bi si predstavljali, da je to zgolj spretnost memoriranja ali delanja povzetkov. Ta kompetenca pomeni kompleksno usposobljenost za obvladanje osebnega učenja in vključuje sposobnosti odločanja, kritičnosti

in samokritičnosti, razvite miselne procese, ohranjeno vedoželjnost, razgledanost, bogat pojmovni svet in zadovoljivo mero osebnega predznanja. Usposobljenosti za samostojno izobraževanje se je pridružila še digitalna pismenost. Učenec prevzame vodilno vlogo. Sam se odloča, išče nove poti do znanja (knjige, učbeniki, enciklopedije, internet, časopisni članek, telefonski razgovor z znancem, neposredno opazovanje osebe, ki to že zna, arhivi, konzultacija, poskusi in zmote itd).

Nekateri ljudje vseh teh spretnosti in lastnosti še nimajo razvitih in potrebujejo pomoč mentorja, da ohranijo individualno pot izobraževanja. Ločnico med ljudmi, ki se znajo učiti in drugimi, ki samostojnega izobraževanja ne zmorejo, je funkcionalna pismenost. Ena od lastnosti funkcionalno pismenega je, da se lahko sam dokoplje do novih znanj. Nasprotno pa je funkcionalno nepismen v veliki meri odvisen od drugih, od poučevanja in s tem še vedno od formalnega izobraževanja.

Kompetence je potrebno obnavljati, s spreminjanjem zahtev v okolju lahko zastarijo in človeka izvržejo na rob družbe. Zato si moramo zavestno in načrtno prizadevati, da si manjkajoče kompetence sproti pridobivamo, dopolnjujemo in nadgrajujemo. Stari in mladi, vsi spoznavamo, kako veliko se moramo sproti učiti.

1.5 Ni vseživljenjskega izobraževanja brez izobraževanja starejših

Že v šestdesetih letih prejšnjega stoletja je bil zaradi razvoja sprejet mednarodni koncept vseživljenjskega izobraževanja (Paul Lengrand, UNESCO) kot edini možen model, da ljudje sproti pridobivajo znanje v skladu s potrebami, ambicijami in spremembami. Zaradi pogostih in velikih sprememb ni bilo mogoče več vnaprej načrtovati izobraževanja, ker nihče ne ve, kakšna znanja bodo potrebovali ljudje v prihodnost. (Longworth, N., Davis, K., 1996)

Od takrat si v svetu prizadevajo, da bi ga uresničevali v učečih se družbah, učečih se krajih in učečih se podjetjih. Izobraževanje starejših ni nekaj, kar bi družba lahko izbirala, da ga razvije ali ne, ker je pomembno vpeto v celoten razvoj. (Usher, R., Edwards, R., 1996)

Vitalnost družbe se meri po razvitosti ljudi. Znanje potrebujejo ljudje za preživetje. Vlaganje v znanje je postalo najpomembnejša investicija in ne nepotreben izdatek države, kot gledajo v zaostalih okoljih. Sodobna družba je polna sprememb, novih odkritij, inovacij. Nastajajo velike količine novih znanj, ki jih včeraj še ni bilo. Zato šola ne more človeka pripraviti za vse življenje. Lahko pa oblikuje potrebne osebne kompetence, podlago za delo, življenje in tudi samostojno izobraževanje.

Vseživljenjsko izobraževanje vključuje vse oblike učenja; formalne in neformalne: družinsko vzgojo, predšolsko, šole, univerze, samostojno učenje prek IKT in medijev, knjig in ljudi v okolici. Vseživljenjsko izobraževanje lahko uresničujemo predvsem z neformalnim izobraževanjem in samostojnim učenjem. Zato moramo biti sposobni, da sami vodimo svoje izobraževanje. Formalne oblike (šole, univerze, tečaji, seminarji) so le vmesni vložki organiziranega skupinskega izobraževanja. Nov način izobraževanja zadeva vse ljudi ne glede na stopnjo izobrazbe, spol, starost, vero. Odnos med znanostjo in izobraževanjem na eni strani ter delom in življenjem na drugi strani se je v drugi polovici prejšnjega stoletja spremenil za vse človeštvo.

Vseživljenjsko izobraževanje naj bi zajelo vse ljudi. Znanje je ljudem pri današnjem delu in življenju potrebno tako, kot telo potrebuje zrak za dihanje, da živi. Svetovno uveljavljeno je osnovno načelo »odprt dostop do znanja za vse ljudi«, ki pa ni vsakemu enako dostopno. Če človeku manjkajo nekatere osnovne spretnosti (iniciativa, odločanje, kritično mišljenje, komunikacijske sposobnosti itd.), bo moral najprej te razviti do uporabne stopnje.

V času življenja današnjih starejših se je svet toliko spremenil, da si mora človek nadaljevanje življenja po upokojitvi krojiti in razviti sam. To pa zahteva veliko znanja in osebnih prizadevanj za to, da:

- strukturira svoj čas v zadnjih desetletjih življenja,
- si postavlja nove cilje in da življenju vsebino ter ponovno najde smisel življenja,
- se loti novih oblik dela,
- si na novo pridobi za duševno ravnotežje potrebno število medosebnih odnosov.

Tretje življenjsko obdobje je danes predolgo, da bi ostalo brez vsebine. Nobena zdrava družba si ne more privoščiti tolikšen delež družbeno izločenih upokojencev. Družbeno pomembna in garancija za kvaliteto življenja ostalih dveh generacij je reintegracija starejših na nov način in preko novih dejavnosti. Da bi najbolje izkoristili ekonomski potencial starejših, je treba priznati njihove sposobnosti in pričakovanja ter jih upoštevati kot ekonomske in družbene akterje v digitalni dobi. Z digitalizacijo izginjajo vrzeli med različnimi starostnimi obdobji, starejši državljani so akterji v vrednostni verigi in sami oblikujejo svoje življenje. Digitalno izobraževanje starejših je ključnega pomena za integracijo v digitalno okolje in enakopravnost starejših. Zelo preprosto je pravilo, kako naj neka družba razvija novo podobo starosti: dovolimo jim, da tudi v tretjem življenjskem obdobju nadaljujejo svoje življenje, svoj razvoj.

1.6 Vrednote, nosilci in oblike izobraževanja starejših odraslih

Po izobraževanju starejših odraslih smo v Sloveniji v evropskem vrhu. Glede tega pravijo raziskovalci EUROSTAT-a, da bi se moral »evropski sever učiti od evropskega juga«, od Slovenije in Avstrije. Tako bi se moralo preučevanje evropskih razsežnosti izobraževanja starejših pravzaprav pričeti v Avstriji ali Sloveniji, kjer danes srečujemo različne nosilce tega izobraževanja: 52 univerz za tretje življenjsko obdobje z 21 000 študenti, Inštitut Antona Trstenjaka, Gerontološko društvo Slovenije, Andragoški center Slovenije in mreža študijskih krožkov, društva upokojencev, stanovska društva, ljudske univerze, knjižnice, muzeji, centri za socialno delo, domovi starejših in drugi kot denimo Gospodarska zbornica Slovenije, Združenje delodajalcev, večja podjetja ipd. Avstrija odpira predvsem formalno izobraževanje, do katerega imajo dostop starejši, Slovenija predvsem neformalno izobraževanje, ki je nastalo in se je razvijalo predvsem v civilni družbi. Potrebovali pa bi obe vrsti izobraževanja starejših odraslih.

Za našo obravnavo izobraževanja starejših je morda pomembno predvsem to, da preučimo temeljne vrednote, ki narekujejo izobraževanje starejših v posameznih kulturnih in družbenih okoljih.

V ZDA, kjer se je izobraževanje starejših razvilo razmeroma zgodaj, gre v izobraževanju starejših odraslih predvsem za prijetno porabo prostega časa in rekreacijo. V Veliki Britaniji si je izobraževanje starejših prisvojilo značilnosti in vrednote poprej razvitega skupnostnega izobraževanja. V francoskem konceptu prevladujejo načelo kolektivnega osvobajanja starejših, načelo poprave njihovega družbenega položaja, gre pa tudi za prepород starejšega človeka. V nemškem konceptu zaznamo predvsem izobraževanje starejših kot socialno storitev, kot vzpostavitev družbene pravičnosti do generacij, ki so v mogočem prispevale k obnovi države. Spet drugod gre za načelo enakomerne porazdelitve storitev med različne starostne skupine. Med te storitve sodi tudi izobraževanje. V Avstriji se rojeva načelo povezovanja med rodovi mladih in starih itn.

V razvoju izobraževanja starejših odraslih v Sloveniji zagovarjamo nekatere osnovne vrednote, ki so se oblikovale tudi kot temeljna načela izobraževanja za starejše na univerzi za tretje življenjsko obdobje: (1) načelo pozitivnega odnosa do starosti in staranja, (2) načelo vseživljenjskosti izobraževanja, (3) načelo navzočnosti kulture v izobraževanju, (4) načelo povezave izobraževanja starejših z lokalnim razvojem, (5) načelo izgradnje osebne družbene vrednosti in integracije v družbo. Na Inštitutu Antona Trstenjaka srečamo še nekatera druga načela, kot je načelo vzajemnosti generacij in kakovostne starosti.

Problematiko izobraževanja starejših odraslih ali ljudi v poznejših letih življenja v tesni povezavi s problematiko starosti in staranja smo v Sloveniji pričeli preučevati že pred četrto stoletja med prvimi v Evropi, ob nastanku Slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje. To problematiko danes preučujemo tudi na Filozofski fakulteti v Ljubljani, predvsem na Oddelku za pedagogiko in andragogiko, na Andragoškem centru Slovenije in drugod. Samo problematiko starosti in staranja pa so že zgodaj zavzeto in z veliko uspeha preučevali v Gerontološkem društvu Slovenije, na Inštitutu za gerontologijo in geriatrijo v Ljubljani, kjer smo tudi sami pri profesorju Bojanu Acettu in profesorju Bogdanu Leskovicu našli prve spodbude za svoje izobraževalno delo, in drugod. Danes ima osrednje mesto na tem področju Inštitut Antona Trstenjaka s profesorjem Jožetom Ramovšem. Tudi Zveza društev upokoencev preučuje posamezne vidike starosti in staranja.

1.7 Univerza za tretje življenjsko obdobje kot oblika in model neformalnega izobraževanja

Ena od najbolj celostnih oblik izobraževanja starejših odraslih je univerza za tretje življenjsko obdobje. Nastane v Franciji leta 1973, kmalu po tistem, ko se francoska politika starosti in staranja iz socialno varstvene politike prevesi v politiko načina življenja starejših. Takrat prosti čas postane pomembno področje in takrat se pojavijo klubi upokojencev, klubi tretjega časa, univerze za tretje življenjsko obdobje.

Prva univerza nastane v Toulousu, nadaljnjih 63 po vsej Franciji pa še v istem letu. To je čas socialistične vlade, na čelu države takrat ni poslovnež, marveč humanistično naravnani mislec in izobraževanje starejših tako postane ena od programskih tez takratne Mitterrand-ove socialistične vlade.

Univerzo za tretje življenjsko obdobje snujemo v Sloveniji deset let kasneje, leta 1984, a dosti prej pred nekaterimi drugimi evropskimi državami. Model te univerze pričnemo snovati na skromnih temeljih: na nekaj podatkih in vtisih iz pogovora z ustanoviteljem profesorjem mednarodnega prava Pierrom Velassom na Fakulteti za družbene vede v Toulousu in na podlagi poznavanja kanadske literature in primerov izobraževanja starejših, a predvsem na opazovanju lastne inducirane prakse. Literature o tovrstnem izobraževanju je takrat malo. V tem je bila nedvomno prednost, da smo lahko zgradili izvirno svoj, celostni model univerze za tretje življenjsko obdobje. Prednosti Slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje so naslednje:

- Slovensko Univerzo smo ustanovili in domislili andragogi, zato smo njen pomen zagledali drugače. kot so ga zagledali v drugih evropskih državah,
- Univerzo smo ustanovili kot nevladno organizacijo, ki je svobodnejša in bolj fleksibilna oblika od akademskega okolja,
- zgodaj smo uvedli izobraževanje za življenje, takšno izobraževanje pa je par excellence neformalno, kajti le tako je lahko blizu življenju. Tu gre manj za transmisijo znanja, zato pa bolj za konstruiranje novega znanja skupaj z udeleženci,

- študijske krožke Univerze in njihovo učenje smo takoj povezali z lokalnim okoljem in delovanjem starejših ljudi v lokalnem okolju. Tako so se študenti neprestano preverjali v očeh javnosti,
- vedeli smo, da vsakdo potrebuje primarne družbene skupine (kjer vladajo bližnji odnosi in čustvene vezi) in smo takšne na Univerzi tudi omogočili,
- uvedli smo izobraževanje, osredotočeno na osebne in družbene potrebe,
- izoblikovali smo izobraževanje starejših kot način življenja,
- Izobraževanje starejših odraslih spremljamo z močno kampanjo za prepričevanje javnosti.

Pa vendar je naša bistvena prednost drugod:

- v tem, da spremljamo družbene trende in se jim prilagajamo v izobraževalnih programih,
- v tem, da nenehno povezujemo prakso izobraževanja starejših odraslih z raziskovanjem,
- v tem, da smo dobro opredelili koncepte izobraževanja starejših, ki smo jih povezali v lastno teorijo.

Številne so naše raziskave izobraževanja starejših odraslih, četudi so potekale na omejenem, majhnem vzorcu. Te raziskave so nam pomagale prakso voditi v smeri, ki so jo nakazali starejši udeleženci izobraževanja. Nastalo je veliko majhnih rešitev, ki so nazadnje prinesle dobro razvito izobraževanje starejših, in tudi družbene spremembe. Danes se izobraževanju starejših odraslih v Sloveniji ne čudimo več. Zvečine smo prepričani, da je to izobraževanje potrebno in koristno za starejše. (Novšak, 2002)

Naj zdaj z enim stavkom povzamemo našete prednosti: prednost je v izvirno, kulturno in družbeno našem, slovenskem celostnem konceptu in modelu univerze za tretje življenjsko obdobje, ki je zrasel iz našega kulturnega okolja, iz naših ljudi, iz naših raziskav in prakse, ki smo jo inducirali pred 30 leti.

Poslanstvo Slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje se deloma spreminja skozi čas, preprosto zato, ker se spreminja družba. V čem je današnje poslanstvo Slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje? V boljšanju življenja starejših v odnosu do vseh generacij ob pomoči kulture in izobraževanja. To dosegamo z raziskovanjem, javno kampanjo, izobraževanjem za osebno rast, za plačano delo in prostovoljno delo in v zadnjem času z integriranim svetovanjem in izobraževanjem za dejavno državljanstvo.

V slovenskem prostoru pa imamo težave zagledati:

- da je izobraževanje potrebno prav vsem (starejšim delavcem, ljudem pred upokojitvijo, ljudem v tretjem življenjskem obdobju, pa tudi onim v visoki starosti), oziroma, da je pomembna kontinuiteta izobraževanja starejših,
- da je znanje starejših in drugih generacij potrebno, da potrebujemo več medgeneracijskega učenja,
- da se znanje starejših sme in se mora preliti v organizirano sodelovanje starejših v družbi, v plačano delo in profesionalno prostovoljstvo, v dejavno staranje torej,
- da potrebujemo boljše sodelovanje med nevladnimi in javnimi organizacijami,
- da minimalna javna sredstva za izobraževanje starejših odraslih ne omogočajo, da bi se bolj posvetili razvoju in mreženju vsebinsko sorodnih organizacij, pa bi bilo to vredno in potrebno,
- da potrebujemo celostno politiko izobraževanja starejših tako na lokalni kot na nacionalni ravni.

II. ZNAČILNOSTI IZOBRAŽEVANJA STAREJŠIH

2.1 Socialne in psihološke spremembe v starosti

Z upokojitvijo, izgubo sodelavcev in pripadnosti delu in nekdanji delovni organizaciji sovpadajo še druge socialne spremembe: izpraznjeno domače gnezdo (odrasli otroci se odselijo, si ustvarijo svoje družine), ovdovelost, prehod v samsko gospodinjstvo. Kriza zaradi pomanjkanja ljudi, pozornosti in medsebojnih odnosov narašča. Zlasti je to usodno za moške, ki so bili povsem predani poklicu, ker je bila to njihova osnovna družbena zadolžitev.

Vsem ljudem so skupne prirojene (primarne) čustvene potrebe: čustva varnosti, socialne pripadnosti, ljubezni, (samo)spoštovanja, vedoželjnosti, potrebe po lepem in samouresničevanja. Z njimi se človek uresničuje kot družbeno bitje. Abraham Maslow pravi, da moramo ljudje primarne čustvene potrebe zadovoljevati od zibeli do groba v odnosih z drugimi ljudmi. Vsak potrebuje ljudi okoli sebe za svoje čustveno ravnotežje.

Izobraževanje starejših je del procesa samouresničevanja in je zelo osebni proces, hkrati pa vpet v družbene razmere in lokalni razvoj. Prav v tretjem življenjskem obdobju se poveča osebna svoboda, ker se zmanjšajo zunanji socialni pritiski (zaposlitev, družina, otroci ...), starejši lažje prisluhnejo svojim željam, pričakovanjem in možnostim okolja in se vanj na nov način vključujejo.

Izobraževanje starejših, v katerem se zrcalijo posebnosti tretjega življenjskega obdobja, se prilagaja življenjski situaciji ljudi po upokojitvi. Zato mentor za spoznavanje posebnosti izobraževanja starejših potrebuje spoznanja o tem, kaj je sploh tretje življenjsko obdobje. Značilnosti učenja so namreč neposredno povezane s socialno-ekonomskim položajem odraslih tudi v prejšnjih obdobjih in čustveno-racionalnim stanjem učencev.

Starost je obdobje, ko lahko človek končno prisluhne sebi. Čas mu zaznavno odteka, zato bi rad svetu pokazal neizrečene talente in nagnjenja. Rad bi se še samouresničeval in stopal v nove odnose z ljudmi v okolju. Prej v drugem življenjskem obdobju je čas najlažje prihranil tako, da ga ni porabil zase, marveč za druge (otroke, družino ...), za delo, za napredovanje v poklicu. Ostale so neizpolnjene sanje. Prejšnjih socialnih pritiskov ni več, a svoboda ni dovolj. Ljudje po upokojitvi potrebujejo nov program in nove cilje za svoje življenje. Če osebnega življenjskega programa ni, lahko svoboda vodi v depresijo in bolezn, ker ljudje ne vedo, kaj bi s svojim življenjem. Prednost imajo pri tem starejši, ki so že v drugem življenjskem obdobju delali samostojno, se znali odločati in si postavljati osebne cilje. Več pomoči pri postavljanju novih ciljev in oblikovanju življenja potrebujejo manj izobraženi ljudje.

Značilnosti in posebnosti izobraževanja starejših izhajajo iz njihovih psihosocialnih potreb. Človekove potrebe morajo biti hkrati zadovoljene v različnih okoljih in z različnimi nosilci zadovoljitve. Ni dovolj, da potrebo po strukturi, priznanju, spoštovanju, samouresničenju

nekdo zadovoljuje le v družini. Čustvene, kognitivne, socialne potrebe in potrebe po vrednotah je moč starejšemu človeku dobro zadovoljevati tudi z izobraževanjem in delovanjem v skupnosti, v majhni učni skupini.

Socialne skupine, kot so delovna organizacija, ustanove in druge zadovoljujejo številne psihosocialne potrebe; med drugim potrebo po strukturi, ki je podaljšek potrebe po priznanju, potrebe po pozitivnih odzivih na človekovo bitje. Ker pa se sekundarne socialne skupine vse bolj umikajo iz življenja starejšega človeka, nekatere njihove funkcije prevzame majhna učna skupina. Ta se, če je dobro vodena in je v njej ustrezna psihodinamika, zlagoma spremeni v primarno socialno skupino, kjer vladajo tesni odnosi. Poznavanje in zadovoljevanje osebnih potreb starejših odraslih, potreb po znanju in odnosih, je bistvenega pomena za razumevanje in vzdrževanje njihove motivacije za učenje, za oblikovanje smisla njihovega učenja kakor tudi za programiranje in izvajanje izobraževanja zanje.

2.2 Kognitivne potrebe

Razumljivo je, da v organiziranem izobraževanju starejši zadovoljujejo svoje kognitivne potrebe, tako kot jih zadovoljujejo vsi drugi. Kadar spoznavne potrebe niso zadovoljene, človek lahko tudi zboli. Prihaja do občutja strukturnega dolgčasa oziroma vsesplošnega dolgočasje, do pomanjkanja veselja do življenja, slabitve telesnih funkcij, propadanja intelektualnega življenja itd. V izobraževanju starejših odraslih smo tako velikokrat zasledili razmeroma hitre pozitivne spremembe pri tistih starejših, ki so se vključili v izobraževanje po daljši prekinitvi dejavnega življenja. Izginili so simptomi intelektualne praznine.¹³

¹³ »Ko ne bom več mogel študirati in pisati, se bo moje življenje zaključilo«, je dejal C.D., 69 let. »Okolje, v katerem živim, ne spodbuja raziskovalnega dela in intelektualnega spoznavanja. Žejen sem spodbud!«

2.3 Potreba po življenjski napetosti in občutenju živosti

Starejši, ki se vključujejo v izobraževanje starejših odraslih, imajo največkrat osnovno potrebo po varnosti izpolnjeno.¹⁴ Rogers (1980) sicer opozarja na to, da naj bo človek tudi v starosti izpostavljen negotovosti in tveganju, ker je to bistveni pogoj za občutenje življenja.¹⁵

“Spoznal sem, da če bi bil uravnovešen, stanoviten in nepomičen, tedaj bi bil mrtev pri živem telesu. Tako pa sprejemam zmedo in negotovost in strah in čustveni zanos in čustvene poraze, kajti vse to je cena, ki jo voljno plačujem za srečno, zanosno, čudovito in izmerljivo življenje. V mojem življenju je tveganje, učenje, osebna rast in bogatenje samega sebe. Hkrati pa je to čas globoke osebne negotovosti ... Pomembno je, da je človek v starosti tisto, kar je globoko v sebi.” (Rogers, 1980, str. 89.)

Pa vendar človek potrebuje tudi občutek varnosti in ko svojo potrebo po varnosti zadovolji, se pojavijo tudi potrebe po ljubezni, naklonjenosti in pripadnosti. (Maslow, 1982, str. 99)

2.4 Potreba po odnosih

Psihološke potrebe politika starosti in staranja le redkokdaj upošteva. Tudi geriatri, gerontologi in drugi strokovnjaki jih omenjajo le bolj ob robu. Še takrat nanje opozarjajo kot da bi jih bilo moč zadovoljiti v enostranskem odnosu, v katerem starejši lahko ostanejo pasivni. Pravi odnos pa se lahko vzpostavi zgolj z udeležbo obeh strani in z upoštevanjem njunih recipročnih potreb, z odzivi drug na drugega.

Na nek način pa nekatere višje potrebe starejših, denimo potrebo po socialnih stikih, upoštevajo arhitekti, ki se ukvarjajo z domovanjem starejših oseb v stavbah, ki so jim posebej namenjene. Razporeditev prostorov v teh stavbah kaže na to, da je druženju in skupnosti

¹⁴ V vzhodno-evropskih državah, za katere je značilna hitra rast kriminala (40 % v letu dni), tudi starejši zlagoma čutijo, da živijo v nestabilnem svetu in prav lahko je pričakovati, da bo to kmalu vplivalo vsaj na vsebine izobraževalnih programov za starejše. Eno pomembnih predavanj Univerze za tretje življenjsko obdobje v Ljubljani je tako bilo »Nepripravi so okrog nas in kako se jih ubranimo.«

¹⁵ V.K., 71 let, je živela dokaj napeto, neurejeno življenje ob sinu psihotiku. Velikokrat je bežala od doma, spala po kletih. Ko so jo premestili v dom starejših, je v nekaj mesecih povsem spremenila videz in otopela.

zmeraj namenjen poseben prostor in da je skupnost, vsaj z vidika arhitektov, v življenju starejših pomembna.¹⁶ Ta spoznanja so vredna tudi za izobraževanje starejših odraslih. Stavba, v kateri takšno izobraževanje poteka, naj bi, če je le mogoče, imela tudi notranje dvorišče za druženje, pa tudi skupnostne prostore.

Tako smo na osnovi opazovanja in analize stanja starejših spoznali, da so v domala vseh strokah v povezavi s starejšimi v ospredju najnižje fiziološke potrebe. V nasprotju s tem pa je izobraževanje starejših odraslih. To lahko sloni prav na prepoznanih, a zanemarjenih potrebah starejših odraslih: da je v izobraževanju starejših odraslih enako pomembna potreba po varnosti kot so pomembne potrebe po pripadnosti, spoštovanju, naklonjenosti in ljubezni, da je enako pomembna potreba po znanju, kot so pomembne potreba po lepem, potreba po samopotrjevanju. To je bistveno spoznanje za izobraževalce starejših in druge, saj vpliva na programiranje izobraževanja in izvedbo izobraževalnega programa, na organizacijo izobraževanja ter na izobraževalno ustanovo samo.

2.5 Potreba po pripadnosti in ljubezni ter skupnih vrstniških vrednotah

Pripadnost lahko opredelimo tudi kot »povezavo posameznika s skupino«. Gre za pomemben pojav individualnega razvoja. Do nje pride zaradi spodbujanja medsebojnega zaupanja in medsebojnih odzivov v učni skupini, pa tudi zaradi ritualiziranih dogodkov v skupini. (Pourtois, 1997, str. 81). Potrebo po pripadnosti tako tudi v izobraževanju starejših gojimo z vrsto obredov: praznovanje rojstnih dni, skupen obisk kavarn, slovesen začetek študijskega leta, slavnostno odprtje razstav starejših študentov, študijski izlet ob zaključku študijskega leta ipd. Mentor ima pri tem pomembno vlogo, da člane študijske skupine spodbudi k upoštevanju ritualov.

Starejši študenti občutijo pripadnost učni skupini še toliko bolj, ker starejši "v makro socialnem okviru ne pomenijo dosti, saj so potisnjeni na rob dogajanja" (Malewska-Peyre,

¹⁶ V *Skrb za stare ljudi na Švedskem* Marija Vovk govori tudi o skupinskem bivanju starejših Gre za 6 do 8 oseb, ki bivajo skupaj in si delijo skupne prostore.

Tap, 1991). V skupinah vrstnikov načeloma vladajo drugačne vrednote kot v širši družbi. Te drugačne vrednote pa tvorijo še eno vez med starejšimi študenti. Tako so izobraževalne in druge dejavnosti, v katerih starejši srečajo starejše vrstnike iz drugih starostnih skupin in v okviru dalj časa trajajočih učnih situacij, okvir, v katerih starejši najdejo potrdila zase in sicer tako, da z drugimi izmenjujejo izkušnje. Vsekakor so v procesu staranja vrstniki bistvenega pomena (Kolland, 1993). Tako tudi starejši mentorji učnih skupin starejših z njimi zgradijo svojski vrstniški odnos.¹⁷

Ker se sekundarne socialne skupine vse bolj umikajo iz življenja starejšega človeka, nekatere njihove funkcije lahko prevzame majhna učna skupina. Skupina privzame vlogo primarne socialne skupine, v kateri ima starejši človek svoje prav določno mesto. Te tesne čustvene vezi se iz učnih srečanj načeloma podaljšujejo v življenje.¹⁸ Študijske skupine starejših so "motivirane za skupno učenje tudi z lakoto po zrcaljenju, pristnih stikih in odnosih. Starejši imajo potrebo, da obvladajo občutek odtujenosti, razosebljenosti in celo osamljenosti, do česar prihaja danes pogosteje zaradi razpada tradicionalnih skupnosti, zaradi razbitosti družine, pregrad med generacijami, zaradi vse večje mobilnosti¹⁹ itd. Prav tako je treba predvideti, da potrebe po ljubezni zajemajo tudi dajanje in prejemanje ljubezni (Maslow, 1982, str. 100). Tako v majhnih učnih skupinah starejši lahko izražajo naklonjenost do sovrstnikov in mentorja. Sprejemajo čustva drugih in darujejo svoja.²⁰ To čustveno ozračje v učnih skupinah starejših tudi vpliva na njihovo učenje. Tako potrjuje tezo, da so za učenje potrebni čustvena podlaga, občutek varnosti in zaupanja.

Upoštevanje potrebe starejših po pripadnosti in ljubezni je pomembno tudi z vidika politike starosti in staranja ter družbe v celoti. Politika, ki starejšim ljudem ne daje možnosti

¹⁷ "Pomembno je, da je mentor starejši. Toliko skupnih spominov nas povezuje" (D.K., 76 let).

¹⁸ To je eno pomembnih spoznanj za načrtovanje vsebin in izvedbe izobraževalnih programov za starejše. V večino programov izobraževanja starejših odraslih tako vtremo vsebine, ki se dotikajo njihovih vprašanj in oklevanja, njihovega družbenega položaja.

¹⁹ S pojavom globalizacije imajo naši starejši študenti vse pogosteje vnuke, ki se rojevajo v kulturno in rano mešanih zakonih, družine pa so razpršene po vseh kontinentih. To dejstvo pa hkrati prinaša tudi nove potrebe po ustreznih izobraževalnih vsebinah, pa tudi novo izkustveno znanje starejših študentov, ki ga je moč vključiti v izobraževalne programe.

²⁰ V televizijski oddaji TV5, 27.1.1999, je devetdeset let stara gospa, ki pomaga marginaliziranim mladim ljudem pri učenju, dejala: »Dokler človek čuti, da ima kaj dati, mu nič in nihče tega ne sme preprečevati.« Če starejšemu človeku preprečim, o možnost dejanja, ga obsodimo tudi na to, da ne prejema velja, da tisti, ki daje pomoč daje in tisti, ki je pomoči potreben, prejema. V vsakem dejanju je zajeto prejemanje.

vključevanja v "posredniške ali vmesne skupnosti", tvega, da se v starejših nakopiči sovražnost tudi do drugih generacij. Poveča se socialna patologija (število samomorov, agresivnost, destruktivno vedenje, alkoholizem itd). Pri mladih se takšna sovražnost obrne v destrukcijo zunanjega sveta, pri starejših pa pogosto tudi v sovražnost do samih sebe. Družba, ki se stara, ne more tvegati, da pusti tolikšno število ljudi lebdeti v praznem prostoru. Neizpolnjene psihološke potrebe namreč lahko vplivajo na to, da se družba iz zdrave družbe, ki izpolnjuje čim več potreb čim večjega števila svojih ljudi, spremeni v družbo težav in tveganja.

2.6 Potreba po dosežkih in priznanju

Potreba po tem, da nas drugi spoštujejo in cenijo, je velika. Mnogi starejši ljudje imajo željo, da bili močni, da bi kaj dosegli, da bi nekaj obvladali, da bi bili sposobni in usposobljeni, da bi imeli zaupanje vase. Ta potreba spremlja človeka skozi vse življenje. Otrok je dejaven, ko odkriva okolje; pri tem občuti "radost delovanja". Odrasli so dejavno vpleteni v proces svoje psihološke rasti: snujejo načrte za življenje in si postavljajo nove cilje. Podobno tudi starejši odrasli, pa čeprav si velikokrat ne upajo postaviti dolgoročnejših ciljev, ker bi se morali jasneje soočiti z bližajočim se koncem življenja. Te potrebe velja upoštevati.

Na to, kako psihološke potrebe starejših niso dovolj upoštevane, kaže tudi to, da evropske družbe tudi danes starejše izločijo, kot so jih izločile v preteklosti, četudi so videti današnji postopki manj kruti kot nekoč. Tako danes sinovi ostarelih očetov ne pahnejo v grob, tudi jih ne ubijajo, kot so jih nekoč, zato pa jih pogosto odstavijo v ustanove, v roke posebej usposobljenih oseb. "Mi še vedno podcenjujemo pomen "sosedstva, lastnega teritorija, svojega klana, svoje "vrste", svojega razreda, svoje družine", pravi Maslow (1982, str. 99). V domovih starejših tisto lastno, o čemer govori Maslow, največkrat ne obstoja. V izobraževanju za četrto življenjsko obdobje pa prav zaradi tega spoznanja poskušamo v starejših s pomočjo vodenih razgovorov obuditi tisto, kar je ljudem lastno, osebno.

Razvoj osebne identitete je pravzaprav utemeljen na zadovoljevanju potreb. Pri tem iščemo čustvene povezave (pripadnost), smisel (spoznavanje, dosežki), iščemo moč in vplivnost (socialno življenje, avtonomnost) in vrednote (ideologija). Starejši čustvene potrebe lahko

dobro zadovoljijo v izobraževalnih strukturah, pod pogojem, da jih istočasno lahko zadovoljujejo, kot smo že nakazali, tudi drugod: v družini, skupnosti in družbi. Potrebo po pripadnosti, denimo, starejši človek zadovolji v verigi generacij, tako v družini, kot v socialnem življenju. Rasti in razvijati se namreč ni mogoče brez pripadnosti, brez tega, da nas drugi sprejmejo, brez tega, da se drugi naslonijo na nas. Potreba po pripadnosti se kaže kot želja v prizadevanju za vzpostavitev, vzdrževanje in obnovo pozitivnih čustvenih vezi.

III. ZA ALI PROTI SREBRNI EKONOMIJI? ZA DRUGAČEN SODOBNEJŠI POLOŽAJ STAREJŠIH

3.1 Opredelitev in politični okvir srebrne ekonomije

Na Slovenski univerzi za tretje življenjsko obdobje se redno odpirajo družbene teme, ki so v povezavi s starejšimi in njihovo socialno vključenostjo ter izobraževanjem, ali pa se te teme nanašajo tako na starejše kakor tudi na druge generacije okrog njih. Sleherna družbena sprememba ustvarja potrebo po izobraževanju odraslih in zavzemanju stališč, tako tudi pojav srebrne ekonomije.

Srebrna ekonomija ni nova tema v svetovnem prostoru, a zdaj je slišati glas o njej močnejše in pogostejše kot nekoč. Vzrok za to dejstvo je pripisati težavam v svetovnem gospodarstvu, potrebi po odkrivanju novih področij ekonomske menjave, menjave blaga in storitev in seveda zavesti o tem, da se družba stara in postaja dolgoživa. Sleherna družbena sprememba ustvarja potrebo po izobraževanju odraslih, zavzemanju stališč, pa naj gre za onesnaževanje okolja ali starajočo se družbo. Srebrna ekonomija se nanaša na slednji pojav.

Preučevanje obstoječe literature da vedeti, da se na tem področju pojavljajo enaki stereotipi o starosti in starejših, podobna neukost, kot jo še dandanes srečujemo v povezavi s starejšimi tudi na področju njihovih potreb ali izobraževanja, denimo. V središču je bolezensko in ne normalno staranje, poudarek je na vzdrževanju neavtonomnosti, starejši v tem gospodarstvu nimajo dejavne vloge. Niso producenti, niso inovatorji, ne sodelujejo dejavno v menjavah vseh vrst, marveč so porabniki, prejemniki blaga in storitev. V tem času se oblikuje pojem srebrne ekonomije nekako tako kot nastaja, denimo, film o starejših, kjer scenarij piše precej

mlajši pisec, kjer je filmski režiser nekdo pri petdesetih, nekdo, ki ne ve, kaj pomeni imeti osemdeset let, kako človek takrat misli, čuti, govori, kaj potrebuje in kaj zmore.

Prepričani smo, da lahko v zvezi s srebrno ekonomijo izobraževanje starejših in drugih odraslih odigra pomembno vlogo, zato smo na nedavnih posvetih junija 2016 in junija 2017 na to temo pripravili tudi ključna sporočila. Nekatera izbrana sporočila navajamo v nadaljevanju besedila.

Srebrna ekonomija zahteva celostno vizijo poznejših let življenja, na kateri bodo utemeljene posamezne strategije. V ta namen je potrebno opredeliti koncept srebrne ekonomije in jo obravnavati celostno, pri tem pa velja upoštevati vrsto akterjev te ekonomije in ne zgolj starejše. Srebrna ekonomija bo do leta 2060 dosegla 5 % BDP in najverjetneje bo v svetovni ekonomiji srebrni trg eden najpomembnejših trgov sredi starajoče se družbe. Podprta z napredkom tehnologije bo srebrna ekonomija zadovoljevala potrebe starejših, pri tem pa bo posegla v vse sektorje gospodarstva; v sektorje proizvodnje, distribucije, porabe blaga in storitev.

Starejši niso dovolj uporabljen vir v družbi in načrtovani srebrni ekonomiji. Če se bodo nenehno učili, bodo lahko pripomogli k učenju mladih generacij, lahko se bodo učili od mladih in tako z njimi ustvarili finančno učinkovit "zaključen krog". Lahko bodo tudi ustvarjali priložnosti za učenje drugih starejših. Strukture kot so univerze za tretje življenjsko obdobje že omogočajo tovrstne dejavnosti. Če starejše ne bo ovirala kultura, odpor do starosti in zakonodaja, bodo ti lahko opravljali plačano ali prostovoljsko delo. Strukture za prenos

znanja in spretnosti obrtnikov na otroke in mlade že obstajajo. Tovrstne strukture velja ustvariti in podpreti ob pomoči že obstoječih (kot so podjetja, knjižnice ...).

Srebrna ekonomija je povezana z dejavnim staranjem, ki zahteva, da generacije med seboj tesno sodelujejo. Srebrna ekonomija naj bi upoštevala vrsto potreb starejših, pa ne le potrebe ki izhajajo iz pomanjkanja, iz gibalne oviranosti, slabšega vida, sluha ipd., marveč tudi potrebe po rasti, višje psiho-socialne potrebe. Upoštevala naj bi tudi kompetence starejših. Osredotoča se na normalno in ne le patološko staranje. Tehnologija, na kateri temelji srebrna ekonomija, lahko zadovoljuje različne potrebe.

Starejši ljudje bodo tako porabniki kot proizvajalci tehnologije, blaga in storitev v srebrni ekonomiji. Ker bo ta ekonomija inovativna v sektorjih kot so stanovanje, zdravje, zavarovanje, dobro počutje, pomočna tehnologija itd., bo utemeljena na inovacijah inovatorjev. Ti bodo v starajoči se družbi morali biti vseh starosti. Nadalje bo utemeljena na kompetencah in vseživljenjskih izkušnjah, ki so si jih starejši pridobili v različnih socialnih vlogah na delovnem mestu in drugod.

Srebrna ekonomija zahteva enakovreden dostop do tehnologije, izobraževanja, usposabljanja ne glede na starost. Učenje starejših bo igralo ključno vlogo v doseganju širokega razpona družbenih in ekonomskih ciljev, med katere prištevamo tudi daljšanje inboljšanje delovnega življenja, nižanje stroškov odvisnosti inboljšanje zdravja ter dobrega počutja kakor tudi sodelovanje v srebrni ekonomiji. Vlade naj tako v svoje politike vnesejo širšo vizijo vseživljenjskega učenja, ki bo vključevala tudi ljudi po zaključku delovne dobe, ki bo spodbujala prožne oblike neformalnega učenja različnih ponudnikov.

Srebrna ekonomija se bo borila proti diskriminaciji po starosti, ki prizadeva tako mlade (tiste, ki so zašolani in nimajo dovolj izkušenj kot tudi stare, ki pa izkušnje imajo, a jih trg dela vseeno iztisne na svoj rob. Srebrna ekonomija nujno zahteva spremembe zakonodaje, ki zdaj preprečuje starejšim prožne oblike plačanega dela.

Prihodnja leta število mlajših ne bo naraščalo. Naraščala pa bo skupina starejših nad 65 let. Prebivalstvene spremembe bodo vplivne, spodbudile ali zavrle bodo nekatere ekonomske možnosti evropskih in drugih razvitih držav, zato ne smemo odvrniti pogleda od njih, so poudarili na Novozelandskem forumu Univerze v Masseyu. V domačem okolju bomo

potrebovali mlajše in starejše, izseljence in pribežnike, njihovo znanje in spretnosti. Če znanja in spretnosti v domačem okolju ne bo, se bodo delodajalci odselili!

Posveti in nastopi odločevalcev na temo srebrne ekonomije se množijo, četudi še zmeraj ni veliko raziskovalne in strokovne literature na temo srebrne ekonomije. Te sicer ne moremo obravnavati ločeno od druge ekonomije, srebrna ekonomija je njen del. Nekaj pa je posebno! Drug za drugim odločevalci utrjujejo prepričanje, da so stari samo priložnost, kot porabniki. Le redki med njimi vidijo srebrno ekonomijo kot celosten pojav menjave, kjer smo vsi dragoceni proizvajalci, porabniki, nekateri tudi inovatorji. Le redki med njimi vidijo starejše nad 65 let, ki so, ali bi lahko bili, zavzeti za delo, učenje, za lasten in skupnostni razvoj, starejše, ki so drugačni od nekdanjih starejših.

Ker se pojem srebrna ekonomija nanaša na stare, se je zgodilo, to, kar se običajno zgodi, kadar mlajši razmišljajo o starejših. Starost namreč še ni njihova izkušnja, tako se zatečejo k stereotipom in tako se utrjuje starizem. Vrača nas v čas medikalizacije starosti, ko so bile višje potrebe in zmožnosti starejših v politikah spregledane. Prepričani smo, da je treba takšen oklešččen pogled na starost, kot ga utrjuje nastajajoči koncept srebrne ekonomije, popravljati, opozarjati na čeri in dejavno sodelovati v oblikovanju koncepta srebrne ekonomije na dveh temeljnih načelih: vseživljenjsko učenje in vseživljenjsko delo.

3.2 Koncept srebrne ekonomije

Koncept srebrne ekonomije se še zmeraj oblikuje in zahteva nadaljnje raziskovanje. Zdajšnja definicija srebrne ekonomije je »povečano porabništvo, ki izhaja iz staranja prebivalstva, večjega števila baby-boomerjev ter ekonomske vrednosti blaga in storitev za posamezne skupine starejših«. Starejše je moč deliti v tri skupine: tiste, ki so dejavni, tiste, ki so krhkega zdravja in tiste, ki so odvisni. Te skupine nad 65 let dajejo prednost drugim stvarem kot skupine pod 50-tim letom starosti. Hierarhija njihovih potreb je drugačna kot pri drugih prebivalcih. Določena skupina starejših bo potrebovala drugačna stanovanja, boljši dostop (preko novih tehnologij) do socialnega okolja in storitev. Določena skupina starejših bo pripravljena potovati zunaj sezone. Določena skupina starejših bo potrebovala drugačne, primernejše zdravstvene storitve, a do neke mere si prav vse skupine želijo imeti tudi dejavno vlogo v družbi in ekonomiji, ki je skupek menjav. Srebrna ekonomija pomeni tudi

spremenjeno javno porabo (ta naj bo racionalnejša) in spremenjeno individualno porabo posameznih potrošnikov. Srebrna ekonomija se odziva na staranje prebivalstva v celoti ter na posameznike, starejše od petdeset let.

Kako o srebrni ekonomiji razmišljajo tisti, ki snujejo evropsko politiko srebrne ekonomije?

»Partnerstvo za zdravo in dejavno staranje« (angl. Partnership for Healthy and Active Ageing) se je pričelo uradno že leta, 2011 v želji, da se podaljšajo zdrava leta starejših. Predlagali so naslednje ukrepe:

- (1) Zdravstvena preventiva, zgodnja diagnostika potencialnih težav.
- (2) Nega in zdravljenje.
- (3) Dejaven in zdrav življenjski slog.
- (4) Večanje participacije starejših v družbenem in ekonomskem razvoju.

Evropska unija naj bi pripravila vodila za razvoj starejšim prijaznih okolij. Zviša naj se upokojitvena starost. Do leta 2020 naj bila stopnja zaposlenosti starih od 20-64 let že 75 %. V ta namen je potrebno partnerstvo odločevalcev, industrije, trgovine, socialnih partnerjev. Sliši naj se tudi glas starejših.

V evropskem projektu 80+ so se pogovarjali z vprašanci v visoki starosti. Ti so povedali, da jih prostovoljstvo spreminja: »Smo duševno in fizično bolj zmožni. Imamo kaj vpisati v koledar. Moramo strukturirati, načrtovati čas, imamo o čem premišljevati in govoriti. Držimo obljube, saj se počutimo koristni. Najdemo nove prijatelje, nove skupine. Laže je prenesti samoto in tišino doma, če imamo načrte, misli, stike, če se česa veselimo.«

Škotski program tele-nege (angl. Scottish Telecare Programme) v podporo neodvisnemu življenju je v obdobju 2006-2010 ustvaril prihranke v višini 78,6 milijonov funtov (zaradi znižanih strokov institucionalne oskrbe, spremljanja, hospitalizacije, dolžine bivanja v bolnišnici).

3.3 Starizem in družbena nepravilnost preprečujeta ustrežnejšo konceptualizacijo in prakso srebrne ekonomije

Četudi se zdi koncept starizma (angl. ageizma) razmeroma nov, je nevidnost starejših in so slabšalni stereotipi o starejših globoko ukoreninjeni v zgodovini človeštva in družbe. Starizem je izraz in je vzrok družbene nepravilnosti do starejših.

Nepravilnost se zdi nedorečen koncept. V literaturi pa smo odkrili teorijo ameriške filozofinje Nancy Fraser, ki preučuje družbeno (ne)pravilnost v družbi znanja. Fraser (2011) se tako osredotoči na dve vrsti družbene nepravilnosti:

(1) Socio-ekonomska nepravilnost

- izkoriščanje,
- marginalizacija ali prisiljenost v manjvredno ali slabo plačano delo
- deprivacija tj. prikrajšanje ali biti brez dostopa do ustreznih materialnih sredstev.

(2) Kulturna ali simbolna nepravilnost:

- ukoreninjena je v vzorce družbenih reprezentacij, interpretacijo in komunikacijo. Npr. kultura srednje starih je bolj upoštevana od kulture starih.
- nepriznavanje, kajti starejši so nevidni, kar je posledica reprezentacij, interpretacije, komunikacije v posameznih kulturah («Kljub temu da je star že šestdeset let, še vedno zagnano dela« ...)
- poniževanje, pomanjkanje spoštovanja.

Če ta model apliciramo na starejše, se lahko vprašamo:

(1) So starejši predmet socio-ekonomske nepravilnosti?

Rekli bi, da je tako. Danes polovica svetovnega prebivalstva starejših, to je 342 milijonov starejših, nima zagotovljenega rednega dohodka. Če ne bomo storili nič, bo do leta 2050 že 1,2 milijarde starejših brez rednega dohodka (UNDESA, 2007).

(2) So starejši manj priznani? So predmet kulturne in simbolne nepravilnosti?

Da. Starizem vidimo kot proces sistematično uporabljanih stereotipov, tako kot je to v navadi, ko gre za rasizem ali seksizem. Starejše tedaj vidimo kot senilne, miselno rigidne, rigidne v obnašanju, morali, znanju, spretnostih. Starizem mlajšim omogoča, da starejše vidijo kot drugačne od sebe in se zato zlagoma ne istovetijo več s starejšim ... človekom.

Starizem - poniževanje identitete starejših - moramo najprej zaznati in izločiti iz zakonodaje, javne komunikacije, vsakdanje prakse, načrtovanja politike, tudi politike srebrne ekonomije.

Starizem se nanaša zgolj na starejše, poznajo ga v vseh družbah, na vseh področjih življenja. Ukoreninjen je v kulturo, ponotranjijo ga starejši sami, ne bo izginil sam od sebe. In zato, ker vidimo, da se se z načrtovanjem srebrne ekonomije starizem krepi, moramo na pojav opozarjati, srebrno ekonomijo pa snovati drugače.

Če bo do večje participacije starejših (tudi v srebrni ekonomiji!) prišlo, če se bo vendarle razvila drugačna srebrna ekonomija, je odvisno od spreminjanja norm, zakonov, zmanjševanja družbene nepravilnosti in spreminjanja mentalitete vseh.

Še nedavno smo razposlali elektronske vprašalnike na naslove starejših, vprašujoč, kaj menijo o splošnih računalniških spretnostih in o računalniškem programiranju. Rezultat? Glede kodiranja, računalniškega programiranja, smo dobili nekaj več kot 400 pozitivnih odgovorov in vzklik »Gospa, kodiranje, to je čudovita ideja«. Srednje stari, celo mladi, kodiranje prepuščajo programerjem, starejši pa ga hočejo spoznati. Evropski projekt Srebrna koda je tako postal eden tistih naših projektov, ki spreminjajo mentaliteto starejših in vseh nas. Miselnost, da srednje stare in mlade zanima nekaj in stare nekaj drugega, miselnost, značilna za fordizem, ni več ustrezna v družbi znanja.

Morda še en primer. Na Blejskem forumu pred dvema letoma. Vodili smo okroglo mizo na temo starejših in njihovega prispevka k družbenemu in lokalnemu razvoju. Ne glede na izhodišča in vodila za razpravo je sogovornik pri navajanju vloge novih tehnologij vztrajno trdil, da bodo starejši (u)porabniki novih tehnologij in razvijajočih se aplikacij. »Da, ampak kakšna je njihova razvojna vloga, kako boste uporabili njihovo znanje in ustvarjalnost na tem področju?«, smo ga vprašali. »Ja, lahko bodo testirali proizvode«, se je glasil odgovor in prepričan je bil, da je ustrezen.

Na Blejskem forumu smo vprašali tudi ministrico za delo, kaj storiti, da bi upokojeni zdravniki in drugo zdravstveno osebje lahko po Skypu svetovali starejšim, ki so priklenjeni na domače okolje, o tem, kako vzdrževati zdrav življenjski slog (nekaj podobnega so storili na Nizozemskem!). Še preden smo dokončali vprašanje, smo dobili odgovor: »Če so v pokoju, ne smejo delati!«.

Stereotipi o starosti in vseh starejših kot o pasivnih, krhkih, pomoči potrebnih starejših ali kot o tistih, ki naj podpirajo potrebe srednje starih, so znova na delu in botrujejo nastajajočim politikam, tudi srebrne ekonomije.

3.4 Iz kakšnega stanja izhajamo?

Podatek s spletne strani Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. Zakon za upokojence določa naslednje omejitve:

- začasno ali občasno delo lahko upokojenec opravlja v obsegu največ 60 ur v koledarskem mesecu,
- neizkoriščenih ur ni mogoče prenašati v naslednji koledarski mesec,
- dohodek za opravljeno začasno ali občasno delo v seštevku v koledarskem letu ne sme presegati 6.300 evrov,
- delo lahko upokojenec opravlja pri več delodajalcih hkrati, vendar v seštevku ne sme preseči predpisane omejitve glede števila ur in višine dohodka.
- Višina urne postavke in višina dohodka za opravljeno začasno ali občasno delo se usklajujeta z rastjo minimalne plače (ne poprečne ali najvišje plače!) v Republiki Sloveniji.

Pogled na to besedilo zadostuje, da ugotovimo sociološko-ekonomsko nepravičnost, o kateri smo govorili (izkoriščanje, marginalizacija, prikrajšanost (pri čemer naj bi bila najnižja pokojnina pod pragom revščine!)).

Omejitve so pri delu upokojenca, omejen je tudi delodajalec, ki zaposluje starejše. Če gre za nevladno organizacijo, denimo, mora ta zaprositi ministrstvo za dovoljenje, da zaposli nekoliko večje število upokojencev pod pogojem ...

Srebrna ekonomija se pojavlja hkrati z ekonomijo znanja. Sredi te ekonomije znanje potuje, kjer ga menjamo, kupujemo, najdemo, ustvarimo z delom in ga uporabljamo pri delu. Znanje iščemo, ker mislimo, da nam lahko pomaga. Ne glede na to, ali smo aktivni ali upokojeni, pričakujemo, da bo znanje koristilo in da bo cenjeno. To pa je odvisno od dane ekonomske, družbene in politične stvarnosti. Če hočemo, da bo znanje starejših imelo vrednost, ga ne smemo omejevati, pri čemer ima pomembno vlogo kontekst, v katerem menjava poteka: družbena, ekonomska, politična stvarnost. (Prusak, L., Cohen, D.)

Sprašujemo se, kako naj upokojenci prispevajo k skupni blaginji, če so jim pristrižena krila, kako naj pripomorejo k večjemu dotoku sredstev v davčno blagajno, k večjemu bogastvu nas vseh? Kako naj bodo dobri potrošniki, če so predmet tako številnih omejitev? Kako naj v srebrni ekonomiji sodelujejo še drugače kot potrošniki?

Kako? Vse vire prihodkov, vse prihodke bi veljalo sešteti, jih obdavčiti. Nekomu je vir v starosti poleg pokojnine najemnina, nekomu so to dividende, nekomu ... lastno podjetje, nekomu dopolnilna pokojnina. Zakaj torej omejevati prav delo starejših? Delo prinaša delo, delo ne odvzema dela, je dejal akademik Boštjan Žekš in je na kongresu EURAG v Ljubljani že pred leti poudarila Ana Krajnc. Tudi delo starejših!

»Vključevanje starejših v družbo in na trg dela (tudi na trg znanja) bo spodbujalo družbeno trdnost in medgeneracijsko sodelovanje ter družbeno pravičnost«, so zapisali evropski odločevalci. Evropski in nacionalni politiki počasi spoznavajo: »starejši so velik potencialni trg, velika priložnost za Evropo. Starejši namreč ustvarjajo povpraševanje po novih storitvah, tehnologijah in drugih rešitvah, s katerimi naj vzdržujejo zdravo, neodvisno življenje. Če bodo starejši ljudje bolj zdravi, če bodo uživali življenje in bodo delali dlje, bo to dejstvo zmanjšalo pritisk na javne finance«, so zapisali evropski odločevalci v svoje politike. Dodali bi še, če bomo spreminjali stanje ekonomske in kulturne nepravičnosti, če se bo spreminjal položaj starejših na ravni distribucije družbenih virov in na ravni priznavanja prispevka in zmožnosti starejših. Pri tem ne gre več za priznavanje posameznikov ali skupine starejših in njihove identitete, gre za to, da se starejšim prizna njihov status enakovrednega partnerja v družbeni interakciji. »Ne gre več zato, da ne cenimo starejših, gre za odpravljanje družbene podrejenosti, preprečevanja partnerskega sodelovanja starejših v družbenem življenju, tistega družbenega življenja, ki je posledica prepričanj in delovanja družbenih institucij ter

kulturnih vrednot« (Fraser, 2011). Krajše povedano: razumeti moramo težave in ustvariti ustrezne politike.

Družba se stara, a staranje prebivalstva je izjemna priložnost za spremembe in razvoj in za iskanje nove pogodbe med vsemi generacijami. Za integriranost v družbo starejši potrebujejo dostop do virov: dela, zdravja, kulture, izobraževanja in drugih pomembnih virov.

V starajoči se družbi naj starejši in mladi enakovredno sodelujejo v družbi. To je trd oreh, ki ga morajo nalomiti generacije v sredi, tiste, ki imajo vatel in škarje v rokah. Ob tem se bo seveda spremenil tudi položaj teh generacij.²¹

Družba znanja potrebuje kognitivne vire. Kaj je njen kapital, kaj je njena konkurenčna prednost? To so kognitivni viri. To je znanje, to so spretnosti, to je inovativnost, ki se gradi iz vsega, kar smo izkusili in kar so drugi izkusili, gradi se iz povezanosti generacij.

Esther Duflo, mlada profesorica, ki predava razvojno ekonomijo na Massachusetts Institute of Technology in je soustanoviteljica Jameel Poverty Action Lab, laboratorija za preučevanje razvoja in revščine, je v svojem uvodnem predavanju o revščini na Collège de France (2009), za razumevanje začaranega kroga inovacij navedla primer neke afriške pokrajine: na enem delu pokrajine je zemlja zelena, kajti tam so ljudje med seboj povezani, se med seboj pogovarjajo, si pomagajo, sodelujejo. Izkušnje krožijo, nastajajo nove izkušnje, nova spoznanja, delo in življenje sta tako drugačna, boljša. Revščine ni! V tem delu pokrajine niso prejeli več mednarodne pomoči, le ljudje so se tokrat s pomočjo zavzetih znanstvenikov med seboj povezali. Tako tudi v izobraževanju starejših odraslih. Najverjetneje ne bo nastalo in se širilo samo zase. Potrebovali bomo več raziskovanja, več izobraževanja voditeljev in mentorjev, več struktur, več organizacij, več socialnih mrež, več socialnega kapitala, v katerega se bo ujel človeški kapital starejših in mlajših, se tam množil in rasel. Brez tega

²¹ Ko smo znotraj projekta evropskega AESAEC (sofinancirala ga je Evropska komisija) poskusno preverjali pri univerzitetno izobraženih starejših, kakšno je njihovo poznavanje vloge evropskih institucij, smo denimo, spoznali, da je poznavanje evropskih institucij razmeroma slabo. Evropske institucije so oddaljeni centri moči. Zato v projektu AESAEC, poskušamo starejše pripraviti na poznavanje teh institucij, jim približati zgodovino Evrope, omogočiti starejšim udeležencem, da se naučijo snovati in voditi evropske projekte. Vsekakor želimo, da spoznajo delo evropskih institucij, da s svojimi spoznanji vplivajo na politike, ki nastajajo v teh institucijah in se od tam širijo v države članice.

bomo v starajoči se družbi revni in zaostali. Tu pa je pomembna predanost in so pomembna prizadevanja nas vseh: strokovnjakov, izobraževalcev, politikov na vseh ravneh: lokalni, nacionalni, evropski, in predvsem so potrebna prizadevanja starejših samih.

IV. RAZVOJ SLOVENSKE UNIVERZE ZA TRETJE ŽIVLJENJSKO OBDOBJE Z VIDIKA ODZIVANJA NA DRUŽBO – ZAČETKI OBLIKOVANJA SODOBNE STAROSTI

4.1 Začetki oblikovanja podobe dejavnega staranja pri nas

Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje se rodi kot odziv na družbene spremembe, ki se že nakazujejo v takratnem družbenem trenutku okrog leta 1984, in manj eksplicitno tudi kot odziv na starajočo se družbo. Iz centralno vodene države s socialističnim gospodarstvom se rojeva potreba po tem, da ljudje bolj vzamejo svojo usodo v svoje roke. Leta 1984 je bilo izobraževanje izrazita domena države in preporod je bil mogoč le na izobraževalnem področju, ki ga država ni poznala in ga ni »pokrivala«, na področju »odpisanih in odsluženih« starejših državljanov. Takrat nismo slutili, da bomo kmalu sprožili plaz potreb in zanimanja za izobraževanje starejših. Tudi število socialnih vlog starejših se je zlagoma večalo. Niso bili le dedki in babice, za ti dve vlogi in nove vloge so potrebovali znanje. Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje je bila med prvimi v Evropi. Šla je svojo pot tlakovano z raziskovanjem. Povezala je izobraževanje in delovanje starejših za lokalni razvoj. Prisluhnila je potrebam ljudi in okolja, odzvala se je nanje, napovedovala jih je. Še več, ker so jo zasnovali in jo vodijo andragogi, se razvija drugače kot drugod po Evropi. Univerze za tretje življenjsko obdobje, samostojni socialni subjekti, so danes združene v nacionalno mrežo 52-tih univerz po Sloveniji.

V 70-ih letih prejšnjega stoletja je bilo izobraževanje v tedanji Federativni Jugoslaviji ozko usmerjeno, saj je imelo skoraj izključno eno samo funkcijo: usposabljanje za delo in politično vzgajati prebivalstvo. Strokovnjaki za izobraževanje odraslih so lahko v svojih stikih v tujini presenečeni spoznavali, kako široko in razvejano je izobraževanje odraslih drugod, npr. izobraževanje za razvijanje športnih navad, za pridobivanje družbene moči, usposabljanje za pisanje romanov ali pesmi, za trajnostni razvoj itd. Izobraževanje odraslih je bilo pri nas ideološko podrejeno, v razvitejših evropskih državah pa je izhajalo iz potreb ljudi.

Ko je leta 1971 dr. Ana Krajnc, profesorica andragogike na Filozofski fakulteti v Ljubljani, opravljala specializacijo iz andragogike na Univerzi v Torontu, na Inštitutu Ontario za raziskovanje v izobraževanju (OISE), je med drugimi, zanjo novimi pojavi v izobraževanju odraslih, odkrila tudi izobraževanje starejših. Z izobraževanjem starejših, ki je bilo v Kanadi takrat navzoče že deset let, so v tej deželi uresničevali načelo vseživljenjskega izobraževanja. Tudi sama je v času svoje specializacije v Kanadi sodelovala z 90-letno kolegico Emily McFaulen. In res o vseživljenjskem izobraževanju ne moremo govoriti, če ne govorimo o izobraževanju starejših.

S pojavom izobraževanja starejših se je Ana Krajnc srečala tudi leta 1976 kot članica komisije za komparativno izobraževanje odraslih v UNESCO. Paul Lengrand je na konferenci v Parizu 1970 predstavil univerze za tretje življenjsko obdobje, ko je hkrati predstavljal nadaljevanje vseživljenjskega izobraževanja iz enega življenjskega obdobja v drugo ter pomen včlenjenosti izobraževanja v družbeno tkanje in osebnostno strukturo posameznika.²²

Ana Krajnc je izobraževanje starejših teoretično obravnavala v okviru svojih rednih predavanj za študente andragogike in pedagogike na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Leta 1979 je na evropski konferenci v Berlinu sodelovala s prispevkom "Predupokojitveno izobraževanje v Evropi" (angl. Preretirement Education in Europe). Tovrstne prakse v domačem okolju nismo poznali, zato je pojav obravnavala na osnovi raziskav tujih inštitutov. Še več, Ana Krajnc je v začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja izobraževanje starejših sistematično vpletala v predavanja o vseživljenjskem izobraževanju. Izobraževalne centre podjetij je seznanjala s predupokojitvenim izobraževanjem, delavskim univerzam in Ministrstvu za šolstvo pa je izobraževanje starejših predstavljala kot posebno fazo vseživljenjskega izobraževanja. Udeleženci so se zamisli o izobraževanju starejših pogosto nasmihali, vendar je utopija tistega časa kmalu postala resničnost.

²² "Izobraževalni program nima vrednosti, če ne upošteva konkretnega posameznika, marveč upošteva nekakšnega občega in abstraktnega človeka, če ne upošteva vseh razsežnosti posameznikovih potreb. Če se to zgodi, tedaj tudi učitelj opusti svojo tradicionalno podobo in postane odrasel med drugimi odraslimi, tisti, ki ima svoje znanje in neznanje, svoje zmožnosti in nezmožnosti" An Introduction to Lifelong Education, Pariz: UNESCO, 1970

Zamisli o izobraževanju starejših ter univerzi za tretje življenjsko obdobje pri nas pa se je hkrati leta 1984 rojevala tudi drugače in na drugem mestu, v Centru za tuje jezike, kjer je takrat poučevala francoščino po analiziranih govornih potrebah Dušana Findeisen, soavtorica tega prispevka.

4.2 Odnos do starosti, starejših in njihovega izobraževanja

Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje je bila zasnovana leta 1984 z neformalno Šolo tretjega življenjskega obdobja znotraj Centra za tuje jezike v Ljubljani. Ustanovo je takrat vodila zamisli naklonjena direktorica Dašenjka Komac, ustanova sama pa je veljala za najboljšo svoje vrste v Jugoslaviji, za prostor številnih inovacij, valilnico univerzitetnih učiteljev, avtorjev učbenikov itd. V Centru so se izobraževali znanstveniki, politiki, direktorji podjetij, novinarji, raziskovalci, zvečine srednjih let, dobro umeščeni v družbeno tkivo. Med študenti francoščine sta se "pojavi" tudi dve gospe, upokojeni, stari šestdeset let in več, formalno nizko izobraženi, zavzeti za učenje, vedoželjni, za kateri je veljalo: "Oni dve prihajata le toliko, da se oblečeta in prideta med ljudi". Kasneje, leta 1984, pa sta se Milica Rituper in Bronislava Novak uvrstili tudi med prvih šest študentov Šole za tretje življenjsko obdobje, toda stavek se je vtisnil v spomin. Izkazoval je ne le odnos do izobraževanja odraslih, ki je takrat praviloma bilo zvezano z delom in bolj malo z življenjem, marveč tudi slabšalni pogled na starejše, ki je do neke mere, kljub našim naporom, preživel vsa tri desetletja, kar obstaja Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje. Če se v prostem času izobražujejo zaposleni odrasli, je to resno in spodbudno dejanje, če se izobražujejo starejši, je to nekakšna igra, ki ne spreminja njih samih, njihovih socialnih vlog in družbenega okolja, je razmišljanje, ki ga, tako se zdi, ni moč izkoreniniti brez globlje družbene transformacije in ustrezne politike.

Starejšim so bili v osemdesetih letih v družbenem in političnem diskurzu namenjeni določen slog življenja, socialni vlogi babice in dedka, nekaj prostočasnih dejavnosti kot so ročna dela, ribarjenje, šahiranje, prepevanje v zboru, nekaj zdravstvenih predavanj, merjenje krvnega tlaka ter izleti upokojenskih društev. Predvsem pa so bili starejši potrebni skrbi in pomoči, istovetilo se jih je z njihovim pregovorno slabim zdravjem. "Danes je dan starejših. Ob

desetih bomo poslušali oddajo o demenci”, so dejali 1. oktobra leta 1985 na nacionalnem radiu. Normalna starost je namreč bila zvedena na bolezensko starost.

V to stanje obravnavanja starosti kot devolucijo, upad, izgube itd. je posegla univerza za tretje življenjsko obdobje z razvojnim pogledom na starejše in njihove zmožnosti. Za nekatere je bila moteča: “Pustite starejše pri miru, saj imajo že tako dovolj dela z vnuki”. Od začetka se univerze drži očitek, da gre za elitistično ustanovo, učenje starejših pa, verjamejo nekateri, je namenjeno njim samim, univerza je namenjena druženju, izobraževanje je zgolj privesek. “Nekaj starejši morajo početi!” ali pa: “Kaj vam bo francoščina? Na onem svetu je ne boste potrebovali!”, so govorili nekoč. Še več, če pogledamo danes na spletno stran te univerze (www.utzo.si), vidimo, da ta odnos odzvanja še danes:

»Včasih slišimo, da je univerza prostor izobraženih, privilegiranih (...). Univerza je univerza vseh! Zakaj bi morali dokazovati, da smo revni, da smo skromni, potrebni pomoči, neuki, osamljeni, da bi imeli pravico do izobraževanja in znanja?«

Pa vendar je v tridesetih letih prišlo do spremembe v družbenem in političnem diskurzu. Izobraževanje starejših je postalo z delom vseh, ki so pričeli delovati na tem področju (muzeji, knjižnice, centri za socialno delo, nevladne organizacije, visokošolske ustanove, stanovska društva, društva upokojencev, Inštitut Antona Trstenjaka itd.), v zadnjem času tudi dnevni centri dejavnosti starejših in nastajajoči medgeneracijski skupnostni centri) in s širjenjem izobraževanja odraslih v družbeno marginalizirane skupine pod vplivom evropskih politik in politike dejavnega staranja, priznано, a politične podpore je deležno le v izjemnih primerih, še najraje takrat, ko je prepuščeno delovanju prostovoljcev. Izobraževanje starejših je še zmeraj obravnavano kot dejavnost “naključnega” in ne kot dejavnost “resnega” prostega časa. Proti temu pogledu se zavzema tudi besedilo na spletni strani www.utzo.si:

“Univerza za tretje življenjsko obdobje v Ljubljani ni niti elitistična univerza, niti filozofska kavarna, niti ponudba izobraževalnih storitev za starejše, ki se jih poslužujemo in jih opuščamo, kadar in kakor želimo, kot da gre za filmsko predstavo ali katero drugo prostočasno dejavnost. Zahteva odločitev za izobraževanje, odgovornost, kontinuirano sodelovanje vseh.”

Na univerzi za tretje življenjsko obdobje smo prepričani, da marginalizirane družbene skupine potrebujejo ambiciozno izobraževanje, podprto z raziskovanjem, svetovanjem, izobraževanjem mentorjev, javno kampanjo, strokovnimi in znanstvenimi publikacijami ter internacionalizacijo delovanja. Počivati mora na profesionalnih kriterijih in vrednotah. Vsa ta prepričanja smo pričeli uveljavljati leta 1986, ko je univerza postala študijski primer dobre prakse Evropskega sveta in jo je obiskala študijska delegacija te organizacije.

Delegacija Evropskega sveta na obisku, september 1986

Leta 1987 smo bili prepričani, da je za področje izobraževanja starejših potrebno razviti več disciplinarno teoretično znanje in ga povezati z zahtevami prakse ter veščinami, ki jih je moč pridobiti le v praksi izobraževanja starejših. Področje je potrebno profesionalizirati.

Dejavnosti izobraževanja starejših se pojavljajo v več državah Evrope, a današnja Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje ima ob ustanovitvi leta 1986 eno prepoznano posebnost. Z njo smo si izobraževalci odraslih in andragogi želeli usmeriti pozornost na potrebo, naj se kultura vrne v takratno usmerjeno izobraževanje v šolah, naj se upošteva posameznika, da naj se da posamezniku, ki se uči, moč odločanja in so-oblikovanja izobraževalnega programa, naj se mu vzgoji odgovornost za lastno izobraževanje in učenje.

Z izobraževanjem starejših smo želeli vplivati na izobraževanje nasploh. Tudi v ta namen je Ana Krajnc pripravila izobraževalni program za prihodnje mentorje in voditelje izobraževanja starejših. Izvajala ga je skupaj z Dušano Findeisen, psihologom Janekom Muskom in hrvaškim

psihologom Pavaom Brajšo. Dušana Findeisen je zamisel širila na Poletni andragoški šoli v Puli leta 1987.

4.3 Začetki izobraževanja starejših so bili v Centru za tuje jezike v Ljubljani

Leta 1984 so bili v Centru za tuje jezike številni predavatelji, izobraženi v tujini. Spremljali so razvoj jezika in kulture tudi po povratku v Jugoslavijo, tako tudi Dušana Findeisen. Vsakoletno enomesečno dopolnilno izobraževanje na različnih francoskih univerzah jo je v Centru pedagoških študij, CIEP v Sèvresu, privedlo tudi do srečanja z Annie Monnerie, avtorico učbenika francoščine Intercodes, ki je temeljil na pisnem jeziku, največkrat na člankih iz dnevnika Le Figaro. Ta učbenik je avtorica pričela uporabljati kot učbenik francoskega jezika v svojem jezikovnem centru. V tem učbeniku je našla tudi modul o starosti in starejših, o odhodu v pokoj, o tem, kako se tedaj vezi z delovnim okoljem pretrgajo, kako človeku preostane zgolj, da živi umirjeno, umaknjeno življenje in se morebiti ukvarja z nenevarnimi športi.

Ob tem učnem modulu pa je odkrila še enega, o prvi univerzi za tretje življenjsko obdobje v Toulousu, ki je nastala na tamkajšnji Fakulteti za družbene vede. Pisalo je, da univerza poteka med študijskimi počitnicami, ko se izpraznijo univerzitetni prostori; da profesorji sodelujejo vsak s svojo temo oziroma predavanjem; da je ustanovitelj te univerze Pierre Vellas, profesor mednarodnega prava na tej fakulteti. Ko je bila poleti 1987 na izobraževanju na Univerzi v Montpellierju, je Pierra Vellasa tudi obiskala, od njega zvedela več, npr. da je uvajanje univerze poželo igrano nezanimanje kolegov, prezir, a tudi navdušenje mnogih, predvsem pa v letu 1973 podporo socialistične vlade François Mitteranda. V letu dni je nastalo v Franciji 63 univerz za tretje življenjsko obdobje, "kolektivno družbeno osvobajanje starejših" na temelju znanja in kulture pa je postala ena od tez francoske vlade. V tem času je Dušana Findeisen prvič začela razmišljati o tem, da so univerze za tretje življenjsko obdobje tudi nosilke drugačnega družbenega pogleda na starost, da vodijo v spremenjene politike, da omogočajo državljansko delovanje za večjo enakost, prepoznavnost starejših, za njihovo socialno identiteto, ekonomske in socialne pravice, da ne gre le za na izobraževalno ustanovo omejen proces, ki sproža osebno rast in vrača kulturo v izobraževanje. V francoski pedagoški misli se namreč kritična pedagogika povezuje s širjenjem možnosti za demokratično politiko in dinamiko odpora, z večanjem možnosti za družbeno delovanje in spremembe.

Pierre Vellas je opozoril, naj univerze za tretje življenjsko obdobje ne vežemo uradno z redno Univerzo v Ljubljani, da se ognemo ovir glede pridobivanja mentorjev, ki bi v slednjem primeru morali biti habilitirani v nazive, kar pa jih ne naredi nujno tudi dobre mentorje za izobraževanje starejših. Tudi iz tega vzroka je Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje danes nevladna organizacija, samostojen socialni subjekt, s katerim se starejši študenti lahko istovetijo, kajti je tudi v njihovih rokah.

Priprave na izobraževanje starejših so trajale nekaj mesecev. Najteže je bilo zbrati študente, najti starejše, ki bi se radi organizirano učili in ne bodo mislili, da gre za potegavščino. Jure Apih iz Delove agencije STIK pripomore k oblikovanju oglasa izhajajoč iz tez, ki jih je pred tem o izobraževanju starejših napisala Dušana Findeisen.

Oglas naj bi bil prepričevalen, pomirjujoč, zapeljujoč. »Priložnost pa minljiva«. Besede »upokojenec« smo se ognili, slabšalno bi zvenela. »Učiti se pomeni biti mlad. Francoščina za starejše. Za tiste, ki niste več aktivno zaposleni«. Na oglas so se oglašali mladi, kajti »starejši« ni pomenilo kaj dosti. A pravih starejših ni bilo, razen 75 let starega Mirka Jegliča, ki se je nazadnje le prišel vpisat. Pogovor z njim je razblinil nekaj naše optimistične in nepreverjene teze. »Ko gre nekdo v pokoj, navadno ne odhaja z lepimi spomini na odhod«, je bilo naše spoznanje. Vzpostavljati potrgane družbene vezi med zaposlenimi in upokojenimi ne bo lahko!

Le enega študenta smo pridobili z oglasom, druge z osebnim stikom. Metoda osebnega povabila in stika je bila živa še nekaj let po ustanovitvi univerze leta 1986. V izobraževanje so otroci vabili svoje starše in njihove prijatelje. Prva leta so se prihajali študenti vpisat v dvojicah: s prijateljem, sosedom, sorodnikom. V dvoje so imeli več poguma.

Prvi študenti na študijskem obisku na Dolenjskem, maj 1985

Leta 1984 se tako oblikuje prva skupina starejših študentov: Jože Penca, ekonomist in ustanovitelj trgovinskega podjetja Commerce in Galerije Commerce, Mirko Jeglič, inokorespondent v pokoju, Miša Kusturin in Vlasta Voljč, na Univerzi v Zagrebu diplomirani farmacevtki, Bronislava Novak, poštna uradnica in Milica Rituper, gospodinja, ki je zaključila »samo osnovno šolo«, kot je sama dejala. Skupina si skupaj z mentorico in somišljeniki iz širšega okolja prizadeva za ustanovitev univerze za tretje življenjsko obdobje, da ne bi ta prvi program francoščine za starejše v tedanji Jugoslaviji, ta prvi poskus, ostal zgolj bežna epizoda v zgodovini izobraževanja odraslih.

Dušana Findeisen je skupaj s študenti preizkušala vsebine izobraževalnega programa, metode učenja in poučevanja, izstopanje v javni prostor, uvajanje ritualov, prostovoljstva, vodenje institucionalne analize (odkrivanje ustanov, s katerimi bi bilo v prostoru vredno sodelovati), javne demonstracije učenja na oddelku za romanske jezike na Filozofski fakulteti v Ljubljani in na seminarjih za prihodnje voditelje in mentorje. Učenje v predavalnici se prične širiti v druge, tudi javne in domače prostore. Skupina in izobraževanje starejših pričenjata doživljati odzive nase. Oblikuje se spoznanje o pomenu izstopa v javnost, za vse družbeno marginalizirane skupine, ne le starejše. Skoraj tri desetletja kasneje se na mednarodni konferenci 10. julija 2012, ki jo je organiziral Center za splošno znanstveno dopolnilno izobraževanje (ZAWiW) Univerze v Ulmu, potrdi ta teza, podprta z razpravo Hannah Arendt in Jürgena Habermasa o pomenu javnega prostora. »Živeti povsem zasebno življenje pomeni predvsem, da nam je odvzeto tisto, kar je bistveno za zares človeško življenje. Pomeni, da nam je odvzeta resničnost, ki izhaja iz tega, da nas drugi vidijo in slišijo. Naša resničnost tedaj, nasprotno, izhaja iz tega, da z drugimi nismo »objektivno« povezani ali od njih ločeni z vrsto skupnih reči. Še več, če nismo povezani, ne moremo narediti nekaj, kar bi lahko trajalo dlje od našega življenja.«²³

Že od samega začetka starejši študenti sodelujejo pri vseh javnih nastopih, na vseh okroglih mizah kot državljani, kot vez med seboj, civilno družbo in oblastjo, s katerimi jih povezuje, ali od katerih jih ločuje vrsta skupnih reči.

²³ Arendt, H. *The Human Condition*, Tantor Media, 2012.

4.4 Univerza temelji na prostovoljstvu, demokratičnosti, odgovornosti in vzajemnem sodelovanju

Po navdihu " uvedli bomo izobraževanje starejših", načrtu, ki se je Dušani Findeisen porodil pri njenem delu profesorice francoskega jezika za odrasle v Izobraževalnem centru za tuje jezike (CTJ), se je odločila, da teorij vsaj dve leti ne bo jemala v roke. Njena želja je bila, da se navdihne in hipoteze preveri s širokim eklektičnim branjem književnih del, z gledanjem filmov, z branjem psihološke in didaktične literature, zgolj ob živih sogovornikih.

Starost je bila še dolgo po letu 1984 pri nas pretežno "medikalizirana", kar je zakrilo raznolike potrebe starejših, tudi tiste višje, po samo-aktualizaciji itd. Četudi je bil motiv pri uvajanju izobraževanja starejših oziroma programa francoščine za starejše podkrepjen z jasnim občutkom družbene nepravilnosti do starejših na ekonomski, kulturni, simbolni in politični ravni, čeprav se je Dušani Findeisen zdelo, da bi starejši morali imeti enake razvojne možnosti kot zaposleni srednjih let, se je sprva posvetila predvsem preučevanju obstoječega stanja in prepričanj glede starosti, staranja in starejših samih. O starosti je sama tako kot drugi razmišljala stereotipno, le da njeni stereotipi niso bili negativni, marveč je starejše gledala dokaj neobjektivno, skozi prizmo primitivne idealizacije, kar je po drugi strani spodbudilo njihovo zavzemanje za učenje, za Ecole du troisième âge in kasnejšo univerzo.

Kasneje, še posebno v času njenega ekspertnega delovanja v Age Platform Europe v letih od 2008-2013, je zavzemala enako stališče. Politike morajo temeljiti na pravih vprašanjih, na ljudeh in potrebah njihovega okolja, če želijo biti uspešne. To velja tudi za politiko starosti in staranja, politiko dejavnega staranja, ali v zadnjem času, denimo, ekonomsko politiko srebrne ekonomije, zdravstveno ali socialno varstveno politiko, kmetijsko politiko, politiko prostega časa, kratka vse politike, ki se v starajoči se družbi morajo ukvarjati s starejšimi in povezanostjo družbe. V ilustracijo naj povemo, da je evropska politika dejavnega staranja v začetku pomenila le daljšo delovno dobo, ni pa priznavala prostovoljnega dela starejših. Konferenca slovenskega predsedstva »Medgeneracijska solidarnost za družbe sožitja in socialne povezanosti« aprila 2008 na Brdu pri Kranju, ki naj bi obravnavala dejavno staranje, je bila posvečena tudi dolgotrajni oskrbi starejših.

Različne teorije so kasneje vplivale na razvoj Slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje, pravzaprav so le potrdile naša lastna spoznanja. Koristnost neke teorije merimo po tem, koliko nam razloži sedanost in kako dobro napove prihodnost. Za razumevanje starosti in staranja se danes naslanjamo na vrsto teorij, ki so vse značilne za družbena stanja v času njihovega nastanka. Teorija dejavnosti temelji na konceptu dejavnosti, človekovega dela, ki ga Marx označi kot dejavnost, ki spreminja naravo človeka. Ko človek vpliva na naravo, s tem hkrati spreminja svojo naravo. Dejavnost lahko obravnavamo kot začetno kategorijo, ki oblikuje naše socialno bitje. Koncept dejavnosti je večdisciplinaren, uvršča se med osrednje koncepte humanističnih ved kot sta družbena razmerja in komunikacija. Lahko bi dejali, da je dejavnost edini način človekovega zgodovinskega in družbenega obstoja in njegovega razvoja. To je pomembno sociološko spoznanje. Drugo spoznanje v neposredni povezavi s prvim pa je, da se kolektivna in individualna dejavnost izražata v materialnih, duhovnih in družbenih razmerjih.

Tej teoriji nasprotna se zdi teorija izpleta (angl. theory of disengagement), ki sta jo razvila Robert Kastenbaum in Elaine Cumming na temelju študije, opravljene na vzorcu 251 odraslih med 50-tim in 90-tim letom starosti, med letom 1957 in 1960. V raziskovalnem vzorcu so bili zdravi ljudje, preskrbljeni do te mere, da so si lahko zagotovili neodvisnost. Teorija izpleta trdi, da v takšnih okoliščinah poteka proces dezangažiranja med starejšimi in drugimi ter družbenim sistemom. Ta proces prične starejši človek sam ali ga prične družbeni sistem. Ko se zaključi, človek zapusti stanje ravnotežja značilno za njegovo srednje obdobje in ga nadomesti z večjo oddaljenostjo in spremenjenim opornim sistemom ter z novimi oblikami družbene solidarnosti. Polno angažiran in vpleten človek deluje v vrsti socialnih vlog v sistemu družbene delitve dela in se počuti obvezan, da izpolni pričakovanja partnerjev, ki skupaj z njim igrajo posamezno vlogo. Angažiranost je različna. Lahko se zgodi, da se starejši človek široko angažira v vrsti družbenih sistemov, ki malo vplivajo na družbo ali pa se angažira »globoko«, prevzemajoč vloge, ki imajo vpliv na nastajanje posameznih politik. Lahko je tudi simbolično angažiran kot pesnik, znanstvenik, umetnik, domoljub, kot intelektualec, ki »v politične borbe vloži svojo avtoriteto in vrednote, povezane z njegovo stroko, kot je vrednota zagovarjanja javnih interesov in resnicoljubnost ali poštenost«.²⁴

²⁴ Bourdieu.P. "For a scholarship with Commitement". V: Profession 2000. Modern Language Association.

Proces izpleta ali dezangažiranja prihaja z več strani in mora biti usklajen z značilnostmi starejših in družbe.

Emmanuel Levinas razvije teorijo odgovornosti ob prisotnosti obraza drugega. Jaz ne more preživeti sam zase. Pomena svojega obstoja na tem svetu človek ne more najti znotraj sebe ali v ontologiji podobnosti z drugimi. Človek mora prevzemati odgovornost.

Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje je rasla kot prostovoljska organizacija, sprva leta 1986 kot organizacija strokovnjakov prostovoljcev, ki so bili pripravljene dajati svoje znanje in čas skupnosti, kasneje kot organizacija, ki temelji tudi na prostovoljnem delu starejših študentov. Prvotni študijski krožki, temeljna demokratična oblika izobraževanja, so se razvili v samo-organizirane študijske skupine, ki delujejo po načelu vzajemnosti in proste izbire. V času, ko smo uvedli študijske krožke in animatorje (študente prostovoljce, odgovorne za skupino), smo že verjeli v to, da se odgovornost znotraj skupine lahko podaljša v družbeno odgovornost, ki se sicer, zaradi pomanjkanja socialnih vlog v starosti razrahlja.

Leta 1998 se univerza, zahvaljujoč spodbudam in vztrajnosti andragoginje Alijane Šantej, nazadnje osamosvoji in ustanovi kot samostojno *Društvo za izobraževanje za tretje življenjsko obdobje*. To je tudi čas, ko ima prvič lastne najete prostore na Poljanski cesti 6. Vse dotlej je gostovala na približno 40-tih lokacijah v mestu; na Filozofski fakulteti v Ljubljani, v prostorih Obrtne zbornice Slovenije, v podjetju Avtotehna na današnji Slovenski cesti, domovih starejših občanov, v Šolskem muzeju, Mestnem muzeju, Narodni galeriji in drugod. Povsod so tekli študijski krožki kot temeljna oblika in metoda izobraževanja.

Medgeneracijski študijski krožek novinarstva pod mentorstvom Mance Košir je potekal v Domu starejših občanov Ljubljana-Šiška

Nekoliko kasneje, leta 1987, smo razvili naše prvo predupokojitveno izobraževanje za Univerzitetni klinični center v Ljubljani, ki so ga tam zaposleni, z izjemo nekaterih, doživeli kot odpis samih sebe. Razumljivo, pojav je bil nov! »Kje se srečamo!«, so se kasneje spogledovali tudi vodje območnih skupnosti Gospodarske zbornice na predupokojitvenem izobraževanju zanje leta 1989. Zanimivo je bilo slišati njihove načrte za čas po upokojitvi: »O tem bom razmišljal kasneje.« Ali pa: »Gradil bom novo hišo«. »Pisala bom pravljice za otroke«. Postalo je jasno, da so ženske bolj opremljene za nadaljevanje življenja po upokojitvi kot moški, da bo moške težko pritegniti in če že, vsebine ne bodo smele biti kognitivne, marveč naj bi razvijale bolj ročne ali organizacijske spretnosti. Za ženske bo izobraževanje postalo način življenja prej kot za moške. Dosti kasneje smo spoznali, da mora predupokojitveno izobraževanje zajeti hkrati delodajalce, zaposlene starejše delavce in njihove družine, pa tudi, da mora takšno izobraževanje omogočiti zaposlenim, da razmislijo, če ne bi bilo bolje, da še ostanejo na delovnem mestu.

4.5 Prihodnja univerza se je razvijala, še preden je bila uradno ustanovljena

Leta 1985 je potekala odmevna konferenca o izobraževanju starejših odraslih v Cankarjevem domu v Ljubljani. Novinarjem se je zdel nov pojav zanimiv, mediji so bistveno pripomogli k širjenju zamisli o izobraževanju starejših in premagovanju zastarelega stereotipnega pogleda na starost. Zamisel o izobraževanju starejših se je iz Slovenije razširila tudi v druge republike Jugoslavije; pod vplivom in ob podpori Slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje so nastale univerze tudi v Zagrebu, Beogradu in Skopju. V Sloveniji pa so ljubljanski univerzi sledile univerza za tretje življenjsko obdobje v Velenju, Mariboru, Slovenj Gradcu, Idriji, Kranju, Novi Gorici, Novem mestu, Piranu in druge.

Število študijskih skupin, študentov in mentorjev je zmerno, a vztrajno naraščalo. Leta 1986 je na Univerzi za tretje življenjsko obdobje v Ljubljani delovalo šest študijskih krožkov, v katerih se je izobraževalo 49 starejših študentk in študentov. Poleg francoščine so se učili še angleščine, keramike, slikarstva in ornamentike, novinarstva, spoznavali so novosti v svetu. Še istega leta je bila pri *Andragoškem društvu Slovenije* ustanovljena *Sekcija za izobraževanje starejših*, s tem pa tudi prva Univerza za tretje življenjsko obdobje. V tej organizacijski obliki je univerza delovala vse do leta 1998, ko je bilo ustanovljeno samostojno Društvo za izobraževanje za tretje življenjsko obdobje.

4.6 Po uradni ustanovitvi leta 1986

Leta 1986 se intenzivira se javna kampanja, ki ne zastane nikoli, vse do današnjih dni, ob tem pa spoznanje, da izobraževanje marginalnih družbenih skupin ni uspešno, če spreminja le učeče se same, marveč mora hkrati spreminjati tudi razmišljanje javnosti, strokovnjakov in odločevalcev na vseh ravneh.

V javni kampanji sodelujemo vsi, ki to želimo. V javnosti ne nastopamo kot posamezniki, marveč kot skupnost, ki jo lahko predstavlja kdorkoli od nas. Pisma, ki jih pošiljamo v imenu univerze, lahko podpiše kdorkoli od nas, hierarhije takrat še ne poznamo. Ta se neizogibno razvije z rastjo univerze v Ljubljani in mreže univerz po Sloveniji. Zahtevajo jo vsi od študentov do vodij univerz po Sloveniji. Pričakuje jo javnost, kajti univerza je nevladna organizacija, ki mora negovati svojo strukturiranost, organiziranost, zunanjo podobo, nad čemer v največji meri bdi Alijana Šantej, vodja univerze v Ljubljani, ki je na univerzi zaposlena že 31 let. Zmeraj znova, na našem *Mednarodnem festivalu znanja in kulture starejših*, kar je bila njena zamisel, ali na nedavni jubilejni prireditvi *Njenih trideset let*, denimo, se povabljeni čudijo profesionalno pripravljene prireditvi. Nevladne organizacije nosijo stigmo ljubiteljstva oziroma neprofesionalnosti, četudi jo vodijo še tako usposobljeni strokovnjaki. Stigma je dvojna ali trojna. Stigmatizirana je univerza, ker izobražuje starejše, naj imajo ti še toliko znanja in sposobnosti, stigma zato, ker si univerza pomaga s prostovoljci, četudi so ti vidni strokovnjaki vseh vrst in tretjič stigma zato, ker je nevladna organizacija, ki deluje v državi z manj razvito civilno družbo. S to stigmo se Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje še zmeraj spoprijema, četudi ima danes delujočo in razvito mrežo 52-tih univerz in je študentov preko 21.000, mentorjev več kot tisoč in prostovoljcev prav toliko, četudi je popeljala slovensko izobraževanje starejših v evropski vrh.

Že od začetka delovanja je bil eden glavnih ciljev ta, da se izobraževanje starejših razširi po vsej Sloveniji in ne ostane le v glavnem mestu. V študijskem letu 1985/86 je tako potekal enoletni program usposabljanja bodočih vodij in mentorjev univerz za tretje življenjsko obdobje iz vse Slovenije. Vabljeni so bili predstavniki centrov za socialno delo in domov starejših, pa tudi diplomirani andragogi, za katere je usposabljanje pomenilo specializacijo.

4.7 Slovenska univerza danes

Danes je Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje nevladna organizacija državljanske narave. Ima štiri sekcije: mreža Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje (ki združuje 52 univerz po Sloveniji), Univerza za tretje življenjsko obdobje v Ljubljani, Inštitut za raziskovanje in razvoj izobraževanja ter Inštitut za disleksijo. Doslej je sodelovala v 18-tih evropskih projektih. Ukvarja se z izobraževanjem starejših, izobraževanjem o starejših, usposabljanjem za prostovoljstvo v kulturi (razvila je mrežo kulturnih mediatorjev v muzejih, bolnišnicah, botaničnih vrtovih). Ukvarja se z založništvom specializiranih publikacij. Ima specialno knjižnico. Univerza ima tudi lastne publikacije. Je članica številnih slovenskih in mednarodnih organizacij na področju izobraževanja starejših. Ustvarila je možnosti za predajanje in izmenjavo znanja za številne mentorje različnih starosti, vodi usposabljanje za specializante na področju izobraževanja starejših. Ima svoj mednarodni bienalni Festival znanja in kulture starejših. Je sedež usposabljanja mladih študentov andragogike. O njej in njenem delovanju obstajajo številne raziskovalne, diplomske, magistrske, doktorske naloge. Razvili smo številne programske povezave s kulturno-izobraževalnimi ustanovami in organizacijami starejših v domačem okolju in tujini (Andragoško društvo Slovenije, CNVOS, Slovenska filantropija, Zveza društev upokojencev Slovenije, Inštitut Antona Trstenjaka, Andragoški center Slovenije, Prirodoslovni muzej Slovenije, Slovenski etnografski muzej, Botanični vrt Ljubljani, Knjigarna Konzorcij, Mestni kino Kinodvor, Slovensko mladinsko gledališče itd; EURAG, ESREA, EAEA, LiLL (Learning in Later Life Ulm – zveza evropskih univerz za tretje življenjsko obdobje), Danube Civil Society Forum, mreža For-Age itd.). V sodelovanju in skupnem delovanju prepletamo in nadgrajujemo teoretično znanje in praktične izkušnje ter hkrati širimo svoj lastni model izobraževanja starejših v druga okolja.

LITERATURA IN VIRI

- Anon (1989) *Izobraževanje starejših v Franciji. Poročilo za četrto mednarodno konferenco o izobraževanju odraslih*, UNESCO, Pariz 1985, UTŽO, Andragoško društvo Slovenije, Ljubljana. 1989.
- Anon (2006) *Learning in Later Life, A Public Spending Challenge*, Niace, UK
- Anon (2009) *Ageing Communication: a renewed strategy for tackling Europe's demographic challenge* v *Rapid Press Realease Europa*.
- Anon (2009) *Ageing Report 2009*.
- Anon (2009) *Intergenerational Solidarity v: Flash Eurobarometer 269*.
- Arendt, H. (2012) *The Human Condition*, Tantor Media.
- Bourdieu, P. "For a scholarship with Commitement". V: *Profession 2000*. Modern language Association. 2000.
- Bračun Sova, R. (ur.) *Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje in muzeji z roko v roki; Izobraževanje za razumevanje in uvajanje prakse starejših prostovoljnih kulturnih mediatorjev*. Ljubljana: Društvo za ITŽO. 2009
- Durandal, J-Ph.V. (2003) *Le Pouvoir gris. Sociologie des groupes de pression de retraités*. PUF, Paris.
- Field, J. in drugi (2008) *Learning Lives*
- Findeisen, D. (1995) *Jezikovna vzgoja starejših odraslih na Univerzi za tretje življenjsko obdobje*, FF, Ljubljana.
- Findeisen, D. (1999) *Izobraževanje odraslih za življenje v njihovih poznejših letih*, FF, Ljubljana.
- Findeisen, D. *Koraki v prostovoljstvo: naredimo jih skupaj na Univerzi za tretje življenjsko obdobje v Ljubljani*. Ljubljana: Društvo za tretje življenjsko obdobje, 2012.
- Findeisen, D. *Univerza za tretje življenjsko obdobje v Ljubljani: stvaritev meščanov in vez med njimi*. Ljubljana: Društvo za ITŽO. 2010.
- Fraser, N. (2011) *Qu'est-ce que la justice sociale. Reconnaissance et redistribution*, Paris: La Découverte.
- Gielle, J. and Elder, G. (1998) *Methods of Life Course Research: Qualitative and quantitative approaches*, Sage, Thousand Island CA.
- Guillemard, A.-M. (1986) *Le déclin du social*, PUF, Paris.

Gunster S. "Gramsci, Organic Intellectuals, and Cultural Studies," in *Jason Frank and John Tambornino, eds. Vocations of Political Theory*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000.

Jelenc Krašovec, S., Kump, S. Širjenje socialnih mrež starejših ljudi s pomočjo izobraževanja, v: *Socialno delo*, 2006, letn. 45, št. 3/5, str. 143-151.

Klimczuk, A. Comparative analysis of national and regional models of the silver economy in the European Union. *International Journal of Ageing and Later Life*, 2016 10(2): 31-59.

Knežević, S. (2007) *Izobraževanje starejših na Univerzi za tretje življenjsko obdobje za osebno rast in njihovo sodelovanje v družbi*, diplomsko delo, FF, Ljubljana.

Knežević, S.: *Izobraževanje starejših na Univerzi za tretje življenjsko obdobje za osebno rast in njihovo sodelovanje v družbi*, diplomsko delo, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za pedagogiko in andragogiko, 2007.

Kolland, F. (1993) "Social Determinants And Potentials Of Education In LaterLife: The Case Of Austria. *Educational Gerontology*, str. 535-550.

Krajnc, A. »Križa ima več podob, rešitev je ena: dajte ljudi na prvo mesto«, uvodnik. V: *Andragoška spoznanja*, 16, št. 1, str. 5 – 12.

Krajnc, A. »Mentorji in mentorstvo«. V: *Posebnosti izobraževanja starejših*, Ljubljana: SUTŽO, str. 7 – 33, 61 – 90, 2013.

Krajnc, A. »Older Adults as a Special Learning Audience« V: *Andragoška spoznanja*, 18, št. 3, str. 10 – 25, 2012.

Krajnc, A. »Quality of Third Age Education, Active Aging and Intergenerational Dialog« V: *Zbornik mednarodne konference, University of Ulm, Ulm: ZAWIW*, str. 20 -22, 2012.

Krajnc, A. (2017). *Starejši se učimo. Teorija in praksa izobraževanja starejših*. Ljubljana: SUTŽO.

Krajnc, A. in drugi: (1992) *Kako smo snovali Slovensko univerzo za tretje življenjsko obdobje*, UTŽO, Ljubljana.

Krajnc, A. Individualizacija izobraževanja vodi v mentorstvo, gibanje Znaš, nauči drugega. V: *Andragoška spoznanja*, 18, št. 3, str. 19 – 31, 2012.

Kroener, S. in drugi (2008) *Demographic future of Europe*.

Lengrand, P. (1970) *An Introduction to Lifelong Education*, Paris: UNESCO.

Longworth, N., Davies K. W. (1996) *Lifelong Learning: new vision, new implications, new roles for people, organizatios, nations and communities in the 21th century*. London: Kogan Page

Malewska-Peyre, C. Tap, P. (1991) *La socialisation de l'enfance à l'adolescence*. Paris:PUF.

- Maslow, A. (1982) *Motivation and Personality*. New York: Harper&Row.
- Monnerie, A. (1984) *Intercoodes méthode de français langue étrangère, Niveau 2*. Paris: Larousse
- New Zeland Forum/ University of Massey. <https://youtu.be/Zd2CZdaLQ>
- Novšak, J. (2002) *Izobraževalne aspiracije starejših odraslih v Posavski regiji* : diplomsko delo, FF, Ljubljana.
- Peyrefitte, A. (1995) *La société de confiance, Odile Jacob, Paris*.
- Prusak, L., Cohen, D. *Knowledge Buyers, Sellers and Brokers: The Political Economy of Knowledge*.
- Pourtois, J.-P. Desmet, H. (1997) *L' éducation post-moderne*, Paris: PUF.
- Ramovš, J.: (2008). *Evropska in slovenska strategija starajoče se družbe in medgeneracijski menedžment staranja na delovnem mestu*, Kapitalska družba, Ljubljana.
- Roberts, K. (1981) *Leisure*, Longman, London.
- Rogers, C. (1980) *A way of being*, Boston: Houghton Mifflin Company.
- Rojek, C. (2000) *Leisure and Culture, Palgrave Macmillan, New York*. Stebbins, R. Vincent, J.
- Usher, R., Edwards, R. (1996) *Postmodernism and Education*. London: Bantam Books
- Weber, M. (1978) *Die protestantische Ethik, Kritiken und Antikritiken*, Gütersloher Verlagshaus Gerd, Mohn.
- Zalokar, M. (2000) *Vpliv izobraževalne biografije na izobraževanje starejših odraslih*, diplomsko delo, FF, Ljubljana.

Spletna stran

Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje: www.utzo.si